

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

**ВЛАДА, СУСПІЛЬСТВО, ГРОМАДЯНИН:
ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Аналітична доповідь

Київ-2013

УДК 323.2(477)
ББК 66.02:66.033.1(2Укр)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту політичних
і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України
(протокол № 8 від 24 грудня 2013 р.)*

Влада, суспільство, громадянин: проблеми взаємодії в сучасній Україні Аналітична доповідь / За ред. О.М.Майбороди. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 64 с.
ISBN 978-966-02-7141-8

Аналітичну доповідь підготовлено за результатами науково-дослідної роботи «Політичне поле взаємодії держави, суспільства і громадянина в сучасній Україні: інституційні механізми, мотиви, напрями», що виконувалася в Інституті політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України у 2013 р. У ній розглянуто коло проблем, що існують в Україні у взаєминах між інституціями держави та громадянського суспільства. Охарактеризовано загальний стан учасників взаємодії, мотиви та наслідки їхньої діяльності, причини й чинники виникнення перешкод у досягненні консенсусної моделі їхніх стосунків. Запропоновано шляхи і засоби досягнення порозуміння між владою, суспільством і громадянами щодо реалізації спільних стратегічних інтересів.

УДК 323.2(477)
ББК 66.02:66.033.1(2Укр)

ISBN 978-966-02-7141-8

© Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, автори, 2013

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Недовершеність демократії перехідного періоду.....	6
2. Політична участь державних і суспільних акторів	10
2.1. Взаємозалежність між політичною культурою і політичною поведінкою.....	10
2.2. Мотивація політичної участі	11
2.3. Регулювання державою політичної участі суспільства	15
2.4. Форми політичної участі.....	16
3. Політична взаємодія держави і суспільства.....	23
3.1. Правлячий режим та опозиція.....	23
3.2. Діяльність громадських інституцій суспільства.....	26
3.3. Інтелектуальне співтовариство у взаєминах з державою	29
4. Держава у здійсненні суспільно орієнтованих функцій	32
4.1. Забезпечення політичних прав і свобод громадян	32
4.2. Арбітражна функція держави.....	34
4.3. Сучасна державна стратегія розвитку суспільства.....	37
4.4. Державно-церковні відносини	40
4.5. Націотворча функція держави.....	42
4.6. Забезпечення духовних і культурних потреб суспільства....	45
5. Держава і суспільство у пошуках консенсусу	51
5.1. Характер відносин між державою і суспільством.....	51
5.2. Проблемні питання взаємодії влади та інституцій громадянського суспільства.....	54
Висновки	58
Відомості про авторів.....	60

Вступ

Уповільнена динаміка руху України до передових стандартів життя значною мірою зумовлена браком узгодження потреб та інтересів правлячих інститутів, громадян і суспільства в цілому, що перешкоджає утворенню серед останнього критичної більшості, готової об'єднатися навколо правлячих інституцій для реалізації запропонованих ними проектів виходу із кризового стану і переходу до динамічної інноваційної моделі розвитку. Актуальним завданням за таких обставин є науково-аналітичне осмислення нинішнього стану взаємовідносин в Україні двох визначальних суб'єктів, з яких складається Україна – держави і суспільства, яке розуміється як сукупність громадян.

Взаємовідносини між владою, громадянами і суспільством в цілому відбуваються за посередництва так званих агентів політичного поля, чийми довірителями виступають громадяни та їхні об'єднання, а об'єктами – органи влади. Взаємодія між політичним полем та державними інституціями полягає в тому, що реалізація агентами інтересів довірительів (виборців) вимагає або захоплення державних інституцій, або компромісу з тими, хто ці інституції захопив і тримає у своїх руках. В силу названих обставин довірительі, їхні об'єднання (громадські організації, профспілки тощо) та державні органи, формально перебуваючи поза політичним полем, на практиці можуть самостійно заходити на нього і вступати у безпосередню взаємодію з його агентами. Тим самим на політичному полі відбувається через його агентів трансмісія інтересів суспільства до державних інституцій і від останніх у зворотному напрямку.

Аналіз взаємовідносин українського суспільства з політичними режимами та владними системами періоду після здобуття незалежності має дати відповідь на питання про співвідношення автохтонного та «імпортованого» компонентів плюралізму та демократії, народовладдя та авторитаризму. В цьому контексті доктринальні дослідження відносин між владою і громадянами набувають нової теоретико-практичної спрямованості – зокрема, в аспекті вивчення процесу становлення, розвитку і функціонування громадянського суспільства.

Враховуючи актуальність піднятої проблеми, більша частина аналізу буде зосереджена навколо сюжетів, які стосуються взаємо-

відносин держави з таким суспільством, яке прагне набути рис «громадянського». В цьому відношенні для аналізу важливе розуміння і соціо-культурного стану України, і адекватна оцінка відповідності її суспільства критеріям громадянського.

Сучасний досвід комунікації влади і суспільства має бути актуалізованим, переосмисленим та удосконаленим. Розуміння логіки, сутності, результатів різних форм цієї комунікації може надати корисний досвід, інформацію для роздумів та поштовх до конструктивних соціальних дій, до пошуку продуктивної загальнонаціональної дискусії.

Доповідь підготовлено фахівцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України за участі науковців Інституту філософії та Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України за результатами виконання наукової роботи «Політичне поле взаємодії влади, суспільства і громадянина в сучасній Україні: інституційні механізми, мотиви, інтереси» в рамках Конкурсу дослідницьких проектів установ НАН України у галузі соціогуманітарних наук 2013 року.

1. Недовершеність демократії перехідного періоду

Незалежність України, її перехід до демократії були значною мірою продуктом «революції згори», розпочатої союзним центром у 1985 р. У такій ситуації спрямованість розвитку пострадянських країн визначалася насамперед тими, в чийх руках опинилися засоби виробництва та важелі управління, тобто радянською номенклатурою з її звичкою до пристосування і прагненням до володарювання. Представники науково-інтелігентських кіл, колишні дисиденти відрізнялися більш стійкою моральністю, але і браком управлінського досвіду. До владних структур проникали представники бізнесу і відверто кримінальні елементи¹. З лав комуністичної партії вийшли всі чотири українські президенти часів державної незалежності. Колишніми комуністами були всі голови українського уряду і спікери парламенту.

Формуванням і політичною поведінкою управлінської еліти України в пострадянську добу на пряму визначався і соціально-економічний стан суспільства. Фактично економіко-виробничі перетворення звелися до захоплення та привласнення колишніми партійно-господарськими бюрократами і представниками тіньової економіки найбільш прибуткових підприємств і галузей виробництва.

У діях нинішньої української еліти відчувається бажання повного контролю над суспільством, навіть методами тиску. Зокрема, Парламентська асамблея Ради Європи визнала факт тиску на громадян з боку Служби безпеки України². Широко здійснюється тиск на бізнес, зокрема у формі рейдерства. Експерти вказують, що в Україні є 40-50 угруповань, які професійно здійснюють близько 3000 захоплень на рік³. З'явилися ознаки репресій за політичними мотивами – ув'язнення Ю.Тимошенко (2011р.), Ю.Луценка (2012 р.), переслідування політичних активістів: Інтернет-ресурс «Майдан За вільну людину у вільній країні!» подає інформацію, що за січень 2011 р.

¹ Понеделков А.В. Элита (Политико-административная элита: проблемы, методологи, социологии, культуры) / А.В.Понеделков. – Ростов-на-Дону, 1995. – С. 185.

² ПАРЕ визнала факт тиску СБУ на громадян. Gazeta.ua/articles/politics/_pare-viznala-fakt-tiscu-na-gromadyan/356397

³ Mignews.com.ua/ru/articles/34425.htm

заарештовано за політичними мотивами 15 осіб⁴, а Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, що кожен третій протест в сучасній Україні зазнав репресій⁵.

Правоохоронні органи мало спроможні забезпечувати безпеку громадянин і більше використовуються у ролі «жандарма». Державна «служба» стала корупційною машиною. Віддалена і відокремлена від суспільства, держава стає «річчю в собі».

В умовах автономізації держави від суспільного простору саме суспільство поступово набуває ознаки атомізованого, громадяни не готові об'єднуватись у формальні і не формальні групи для вирішення нагальних питань.

Відбувається вихолощення традиційних цінностей. Без духовних дороговказів суспільство лишається в регіональних лакунах і стає економічно та соціально неконкурентоспроможним. Втрачається навіть генетичний ресурс – середня тривалість в Україні становить 64 роки⁶. За індексом людського розвитку Україна посідає 78 місце серед 186 країн⁷.

Правосуддя й верховенство права так і не стали реальністю. При зіткненні з державою люди нерідко потерпають від свавілля чиновників, змиряються з корупцією. За результатами дослідження, проведеного Міжнародною фінансовою корпорацією, представники близько 46% опитаних підприємств підтвердили, що вдавалися до неофіційних шляхів вирішення питань із державними органами, витративши на «врегулювання справ» у середньому 10% від обігу компанії⁸. При цьому понад третину хабарі носять ініціативний характер⁹. За даними консалтингової компанії Ernst & Young, 85% українських менеджерів визнали, що без хабаря в

⁴ Зубар Н. Сучасні політичні репресії в Україні. Звіт за січень 2011 р./Н.Зубар maidanua.org/arh2011/1295834443.htm

⁵ Umdpl.info/index.php?id=1324483752

⁶ Средняя продолжительность жизни украинца – 64 года. // цензор.net. цензор.net.ua/news/235806

⁷ Доповідь про людський розвиток ПРООН 2013р. www.undp.org.ua/ua/media/1-undp-news/1557-ukraine-ranks-78th

⁸ «Исследование инвестиционного климата и бизнес-среды в Украине : 2011 год». – International Finance Corporation, официальный сайт

⁹ Див. у : «Почему украинцы дают взятки» // Mignews.com.ua, 24 квітня 2013, <http://mignews.com.ua/ru/articles/137014.html>

країні не обійтися, а в цілому Україна в 2013 році посіла третє місце в Європі за рівнем корупції в бізнесі¹⁰. За зізнанням чинного Президента, в Україні корупція щороку завдає шкоди бюджету на 20 мільярдів гривень¹¹.

Одним із способів боротьби з корупцією може «електронне урядування» (e-government), за якого відсутній безпосередній контакт громадянина з чиновником. В Україні Концепцію розвитку електронного управління ухвалено ще в 2010 році, але створення відповідної електронної системи реалізується в межах пілотних проєктів тільки в Дніпропетровську та Одесі.

Хоча суспільство залишається в цілому політично пасивним, але є симптоми зростання його активістського налаштування. У 2008 були готові до громадської діяльності за умови, «якщо така діяльність буде корисною суспільству», 14,8%, а в 2013 – 26,4%¹². Соціологічні дані підтверджуються й життєвими практиками. За інформацією Міністерства внутрішніх справ найбільша кількість масових заходів (260,5 тис.) відбулася у 2010 р. У 2011 р. їх кількість зменшилася на 88 тис.747, а у 2012 р. знову зросла на 63 тис. 995¹³. Способом виявлення невдоволення українці обрали також «мовчазний спротив» проти влади у вигляді голосування проти всіх» або неявки на виборчі дільниці.

Протягом останніх двох років спостерігається тенденція зміни вектору громадянської активності з політичної на суто соціальну, правову та культурну сфери – київська організація «Збережи Старий Київ», одеська «Громадський контроль доріг», громадський контроль справи Оксани Макар, Врадіївські події тощо.

Політична пасивність споріднена з проявами підданської політичної культури. Майже половина громадян (48,8 %) дотримується думки, що кілька сильних керівників можуть зробити

¹⁰ «Україна заняла третье место в Европе по уровню коррупции в бизнесе». – РБК Украина, 7 травня 2013, <http://www.rbc.ua/rus/top/economic/ukraine-zanyalate-trete-mesto-v-evrope-po-urovnyu-korruptsii-07052013174200>

¹¹ «Щороку бюджет країни втрачає 20 млрд гривень через корупціонерів». – Vidomosti-ua.com 28 лютого 2013, <http://vidomosti-ua.com/economics/61579>

¹² «Владимир Семиноженко рассказал о создании электронного правительства». – «Урядовий портал», http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246250416

¹³ С приходом Януковича к власти количество протестных акций украинцев резко розросло // Тиждень ua. —2013. —25 авг.

для нашої країни більше, ніж усі закони і дискусії (тих, хто категорично не згоден з цією думкою, 32,6 %) ¹⁴.

Однією з провідних тенденцій морально-психологічних змін стала девальвація значущості «загальних», «колективних», «публічних» настанов, цінностей та мотивів на користь «приватних» або «індивідуально-егоїстичних». Поряд із споживацькою настановою відбувається процес зміни відношення до «Іншого». Відтепер той сприймається не як соратник у боротьбі, не як колега у спільній праці чи доброзичливий сусід, а як конкурент у доступі до обмеженого ресурсу благ, доступ до яких дає держава. Морально-психологічний клімат сучасної України характеризується поєднанням орієнтації на збільшення індивідуального споживання та почуття недовіри та підозри стосовно «Іншого». Стався відчутний занепад комунальної інфраструктури на контрастному тлі дорогих позашляховиків, елітного житла, дорогих кав'ярень та ресторанів, приватних освітніх та медичних закладів тощо.

¹⁴ Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. – Т. 1. Аналітичні матеріали / За ред. Ворони В., Шульги М. – С.242.

2. Політична участь державних і суспільних акторів

2.1. Взаємозалежність між політичною культурою і політичною поведінкою

В контексті проблеми комунікації між суспільством та державою перш за все впадає в око фундаментальна розбіжність між *ідеологічними* та *соціокультурними* чинниками цього явища. В Україні євразійські тенденції до розбудови «вертикалі влади» втілюються у життя у супроводі декларацій про «європейський вибір» та стратегію «євроінтеграції». Тому створення такої держави формується таємно, прикриваючись неправдивими обіцянками. Стосовно ж більш конкретних особливостей такого «гібридного режиму», то їх можна простежити як по лінії участі/неучасті населення в управлінні державою, так і по лінії можливостей громадського «контролю» за діями влади.

А. Участь/неучасть населення в діяльності влади. Навіть поверховий аналіз свідчить, що міра такої участі значно знизилася в силу того, що на політичному полі домінує олігархат. Від участі в діяльності влади залишаються відлученими не тільки представники верств населення з низьким рівнем статків (робітники, службовці, інтелігенція), а й ті, хто виходить на рівень так званого «середнього класу».

Б. Громадський контроль за діями влади. На відміну від радянського тоталітаризму, ця сфера взаємин між владою та населенням є більш демократичною завдяки конкуренції еліт, наявність якої підвищує роль виборів та засобів масової інформації. В Україні модифікація цієї тенденції проявилася поступовим дрейфом від конкурентного до класичного авторитаризму. І саме послаблення можливостей контролю суспільства над діяльністю влади можуть служити критерієм такого дрейфу. Таке послаблення може бути конкретизоване у наступних визначеннях: 1) «монополія замість конкуренції» та 2) «виконання/невиконання суспільного договору».

Звуження можливостей впливу на владу та контролю за її діяльністю видно на приклади імітації такої форм комунікації населенням та влади, як вибори мера Києва з суттєвим порушенням закону з боку чинної влади; зниження ролі громадських організацій як основних суб'єктів в комунікативній взаємодії влади та населення; обмеження

акцій протесту як основних механізмів контролю над діяльністю влади (тиск на організаторів акцій, відкриття кримінальних справ проти них, фізичні напади, залякування).

Можна зазначити, що офіційна ідеологія та декларації представників української влади лежать в річищі проєвропейських декларацій, але кричуще розходяться з проєвразійськими політичними діями. Серед соціокультурних чинників, які консервують та легітимізують в Україні практики побудови авторитарного режиму, необхідно ще назвати православ'я як домінуючу релігію сучасної України, яка разом з проросійськими політичними силами сприяє формуванню ідентичності українського населення в рамках проекту «Русского Мира», геополітичній орієнтації на Росію (незважаючи на кризисні аспекти сучасних українсько-російських відносин) та побудові політичного режиму авторитарного типу.

Якщо оцінювати політичну культуру в нинішній Україні за характеристиками «підданської» чи, навпаки, «активістської», то її неможливо віднести до будь-якого з типів. Наразі панує перехідна форма, яку можна визначити як «піддансько-активістська» або, ще коректніше, «підданська» з певними елементами «активістської».

У підрунті низького рівня вітчизняної політичної культури лежать: недостатній рівень культури загальної, відсутність власної національної традиції повноцінного політичного буття та національної державності; нерозвиненість національної гідності; неефективність існуючих механізмів державного та суспільного впливу на політичну культуру та на підвищення її рівня, а також та обставина, що інституалізація у сфері політики та політичної культури відбулася у незалежній Україні у кулуарний спосіб, на основі родинних зв'язків, особистої відданості, кумівства поза будь-яким контролем з боку суспільства; низький рівень життя населення; переважання в національній культурі сільських звичаєвих традицій над міськими.

2.2. Мотивація політичної участі

Одним з основних мотивів участі у політиці має бути суспільна відповідальність. У політичній сфері принцип суспільної відповідальності має проявлятися у різних площинах – і в політичній мові вищого керівництва країни (у виборі публічної лексики),

і в офіційних документах (зокрема, у передвиборчих програмах політичних партій та кандидатів у депутати), і в наявній на сьогодні політичній культурі. Зокрема, за критерієм суспільної відповідальності варто аналізувати вживання вкрай поширеної в Україні категорії «криза» та її синонімічного ряду. Мислення в категоріях кризи і загроз стало сучасним трендом в Україні, відтіснивши більш продуктивне мислення в категоріях можливостей і досягнень. Найбільшим адресантом мислення в названих категоріях є засоби масової інформації. Приміром, окремим криміногенним подіям в житті соціуму надається статус подій національного масштабу. Ситуація, що складається в українському інформаційному просторі, інколи набуває ознак антисуспільної діяльності. Її основними характерними ознаками є відчутне обмеження свободи слова, деукраїнізація масового інформаційного продукту і збільшення його внутрішньої порожнечі¹⁵.

Окреме питання, безпосередньо пов'язане з відповідальністю політиків та управлінців, є поширення корупції. Будь-яка сфера життєдіяльності українського громадянина, починаючи від візиту до дільничного лікаря-терапевта і влаштування дитини в дитячий садочок, сьогодні є джерелом існування корупції. Молоде покоління майбутніх громадян України виростає від самого свого народження у постійному корупційному коридорі. Діти, які з вуст батьків знають, що для їх народження в пологовому будинку потрібен був хабар, для прийняття у дитсадок – вступний внесок-хабар, подальше перебування в дитсадку забезпечувалося постійною участю батьків у задоволенні «основних потреб садочка», а потім і навчання в школі супроводжувалося постійними поборами, матимуть вже цілком новий особистісний простір цінностей, у якому корупційні схеми уже закладені і вкладаються в поняття «норми».

Еліта не являє собою зразок відповідальної поведінки. Варто навести дані, представлені громадською платформою «Чесно»¹⁶.

¹⁵ Див., зокрема: «Інформаційний простір України : що ми здатні зробити». Позиція Ініціативної групи «Першого грудня» [Електронний ресурс] // <http://kolomyya.org/se/sites/ko/50099/>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова : укр.

¹⁶ Громадський рух [Електронний ресурс] // <http://chesno.org/background>. – Режим доступу на 17.09.2013 – вільний, мова : укр.

Перевіряючи на відповідність громадським критеріям добросовісності (прозорість діяльності та підзвітність, особисте голосування, незмінність політичної позиції відповідно до волевиявлення виборців, належне відвідування засідань парламенту і комітетів, непричетність до порушення прав і свобод людини, непричетність до корупції та інших зловживань, відповідність стилю життя задекларованому майновому стану) кандидатів у депутати та парламентарів чинної Верховної Ради, рух оприлюднив такі результати: 237 з них порушували права і свободи (у т.ч. виборчі й трудові прав, права на справедливий суд, на приватність та право власності, здійснювали рейдерство, зазіхання на життя й здоров'я громадянин тощо); 85 – змінили політичну позицію (приєднання до коаліції, вихід чи виключення з фракції, «синхронне» голосування з фракціями більшості); 487 – причетні до корупційних дій (у т.ч. зловживання владою або перевищення владних повноважень, зловживання під час тендерних процедур, політична корупція, зловживання із земельними ресурсами, конфлікт інтересів, розкрадання державного чи комунального майна, хабарництво); 570 – мають непрозорі доходи та витрати (у т.ч. невідповідність стилю життя офіційним доходам, непрозорість майна, ненадання декларації тощо); 300 – не голосують особисто; 163 – прогулювали роботу в парламенті.

Відповідно до результатів перевірки, найбільш недобросовісними були кандидати у депутати від Партії регіонів та Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (79% та 51% відповідно), найбільш добросовісними – політичної партії «УДАР (Український демократичний альянс за реформи)» та Комуністичної партії України (24% та 22% відповідно). За результати перевірки:

ПР: перевірено – 328, недобросовісних – 259.

БЮТ: перевірено – 296, недобросовісних – 151.

УДАР: перевірено – 259, недобросовісних – 62.

Свобода: перевірено – 58, недобросовісних – 21.

КПУ: перевірено – 292, недобросовісних – 64¹⁷.

Особливо небезпечна аморальність судової системи. Населення переважно сприймає її як осередок корупції¹⁸. Після черги

¹⁷ Там само.

¹⁸ Дослідження про стан корупції. Презентація за результатами соціологічних досліджень // Режим доступу: <http://www.dialog.lviv.ua/rirc/doslidzhennia.html>;

судових вироків, своєю дивною м'якістю невідповідних тяжкості злочинів, у суспільній лексиці досить швидко закріпився новий термін – «мажори», фактичними синонімами якого виступають безвідповідальність, безкарність, всездозволеність, аморальність, цинізм. Є симптоми формування в Україні нової правової культури – практики класового права, яка спирається на майновий і посадовий ценз та кланову приналежність

Прикладом нових ознак у політичній культурі є перманентне ігнорування депутатами Верховної ради норм Конституції України, а саме – щодо обов'язку персонального голосування, тобто перекладання своєї суспільної відповідальності на інших. Незважаючи на спроби окремих народних депутатів відрегулювати належним чином цю ситуацію (однією з останніх таких спроб є позов народного депутата Ю. Одарченка до Верховної Ради щодо персонального голосування та скасування постанов, прийнятих з порушенням регламенту)¹⁹, поки що вони залишаються нереалізованими.

На сьогодні в Україні домінує практика уникнення суспільної відповідальності. На часі – розробка і запровадження нової культури суспільно відповідальної поведінки. Актуальним є завдання елімінації протиставлення двох гілок цінностей: цінностей повсякденного корумпованого життя та проголошуваних з високих трибун ідеалів та принципів. При цьому аж ніяк не можуть бути ігнорованими повсякденні практики – поки вони існують, самим фактом свого існування є прикладом і підтвердженням такого протиставлення.

Не менш важливим видається і відхід від ідеї про перманентність кризи, яка широко стверджується у суспільстві протягом останніх двадцяти років, і від «кризової» риторики загалом. Науковці зазначають, що перехідний період в Україні завершено. Позитивну суспільно орієнтовану вагу матиме перехід від мислення в категоріях «кризовості» до мислення в категоріях прогресу і досягнень.

Корупція в судовій системі. Довідник // Режим доступу: <http://polityka.volyn.ua/abton/spaw2/uploads/files/text.pdf>

¹⁹ Суд дозволив депутатам порушувати регламент // Режим доступу: <http://intv.ua/news/56088-sud-dozvoliv-deputatam-porushuvati-reglament.html>. – на 17.09.2013 – вільний, мова : укр.)

2.3. Регулювання державою політичної участі суспільства

В Україні політична участь різних політичних суб'єктів – мас, партій, груп впливу, особистостей позначена суперечливістю. Усі політичні суб'єкти декларують відданість демократії та праву, але на практиці їх не дотримуються. Насамперед, це проявляється у виборчому процесі. В радянські часи він контролювався через боювання громадянами санкцій з боку компартії і держави. Минуло понад двадцять років, але і досі частині громадян України притаманна думка, що держава проконтролює процес голосування, а «партія влади» зведе рахунки з тим, хто проголосував проти неї. Страх і зневіра збільшують абсентеїзм на виборах, у т.ч. серед молоді.

В Україні спостерігаються усі ці форми впливу держави на політичну участь партій, громадських організацій, окремих громадян. Преференції тим або іншим політичним акторам надавалися в залежності від можливостей і смаків лідерів політичних режимів та їхніх команд. Тут застосувалася різні технології – від спроб співробітництва з націонал-патріотичними та іншими демократичними партіями, громадськими організаціями (президент Л. Кравчук) до тиску на політичні партії, скупівлі «тушок» (президенти Л. Кучма і В. Янукович).

Штурми Верховної Ради, державних установ, обласних і місцевих рад, органів правоохоронної системи свідчать, що вплив держави на політичну участь громадян змінюється з позитивного на негативний, і не тільки опозиційні партії, але й рядові громадяни виявляють ворожість до неї.

«Партія влади» і держава, декларуючи європейськість, вже не можуть повномасштабно застосовувати силові відомства, тим більше, що падіння авторитету влади відбивається і на їхній поведінці.

Держава використовує фінансову слабкість громадянського суспільства, аби встановити контроль над ним. Але там відбуваються латентні процеси накопичення протестного потенціалу, радикалізація опозиції, дедалі більше зростає неприязнь до проросійського курсу.

Зовні загальна суспільно-політична атмосфера видається сприятливою для влади: страйки не стали провідною формою протесту, участь громадян у діяльності в роботі політичних партій є мало активною і не постійною, протестні акції не переходять межу законності.

Разом з тим, є ознаки тенденції, з якою влада може не впоратися. В умовах політичної нестабільності молодь як політична соціальна група в будь-який момент може стати інструментом в діяльності політичних організацій радикальної та екстремістської орієнтації. При цьому вона більш самостійна, ніж в радянський період, має можливість політичного вибору, і якщо «знайде» легітимного, харизматичного лідера, може стати реальною політичною силою. Підприємці і менеджери працюють в складній корупційній ситуації. З одного боку, вони йдуть на компроміс з владою, а з другого боку, готові до участі (або до підтримки) протестних акцій для зміни умов своєї діяльності. Тобто, за наявної соціальної напруги потенціал політичного вибуху в суспільстві є достатньо високим. Підтвердження цьому – спалах протесту на «Свромайданах» наприкінці 2013 р.

2.4. Форми політичної участі

Найбільш дієвою формою політичної участі є участь у діяльності політичних партій як головних акторів на політичному полі країни. На зламі 1980–1990 років партії поставали як результат громадської ініціативи. Однак, цей сплеск далеко не завжди гарантував тогочасним партіям життєздатність – від багатьох з них залишилися тільки назви. Тим не менше, в наступному утворення партій не припинилося.

Таблиця 1

Динаміка легалізації Міністром України політичних партій у 1990 – 1999 роках

Рік реєстрації/	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Кількість зареєстрованих партій	1	11	6	16	7	4	5	12	13	25
Рік реєстрації	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість зареєстрованих партій	19	22	2	2	8	24	12	4	20	12

На 1 січня 2012 р. у країні діяла 191 політична партія.

У 1994 р. 36,1% респондентів вважали, що у державі повинна скластися багатопартійна система; 29,8% – були проти і 33,7% респондентів не визначилися. Лише 13,9% опитаних були переконані в існуванні в Україні політичної сили, якій би можна було, на їхню думку, довірити владу у країні; 28% опитаних такої політичної сили в Україні не бачили; 56,9% – не могли чітко визначитися. Наслідком такого стану речей було те, що членами партій у 1994 р. були лише 0,7% громадян²⁰.

Зміцненню інституту політичних партій сприяв прийнятий у 2001 р. Закон України «Про політичні партії в Україні», а вибори до Верховної Ради України 2002 р. сприяли переформатуванню партійної системи: 22 партії здобули статус «парламентських» (19 у складі 3 блоків та 3 – самостійно).

Зростанню впливу партій на суспільство у середині 2000-х років посприяли такі чинники, як «помаранчева революція», конституційна реформа 2004 р. і, безумовно, запровадження пропорційної системи виборів. Партії стали єдиним каналом входження до парламенту, єдиним інструментом реалізації права вибору електорату.

Однак, на ставленні населення до партій це не відбилося позитивно. У 2010 р. 46,3% українців були проти багатопартійності і лише 21% - за неї. У 2011 р. кількість тих, хто виокремив для себе політичні сили, яким можна було б довірити владу, становила 29,1 %, а тих, хто не бачив такої політичної сили – 36,2%²¹. У грудні 2011 р. рівень довіри до партій (середні значення за 11-бальною шкалою) був вкрай низьким і становив 2,30²².

Понад двадцятирічна історія становлення і розвитку політичних партій як політичного інституту свідчить, що зародившись у результаті широкої громадської ініціативи, українські партії еволюціонували, поступово «відвертаючись» від суспільства і перетворюючись у виразників інтересів окремих груп, кланів, клік.

²⁰ Фесенко В. Що змінилося за 20 років / В.Фесенко //Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/15/6586016/>

²¹ Там само.

²² Малиш Л. Рівень (не)довіри українців до інститутів та посадовців // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2012. – Січень – березень. – № 2. –С. 39.

На нинішньому етапі свого розвитку вони часто-густо демонструють поведінку, притаманну агентам процесу дедемократизації. Партії стають імітаційним механізмом політичної участі. Їх функціонування висуває на порядок денний питання легітимності партій як одного з базових інститутів демократії.

Дослідження практик проведення масових політичних кампаній в Україні дозволило виокремити декілька типів кампаній за масовою участю українських громадян.

1. Кампанії, спрямовані на захист економічних прав і соціальних гарантій через діалог з органами влади: виступи проти невивплат заробітної плати у 1997-1998 р., виступ підприємців проти Податкового кодексу України у 2010 р., виступи представників пільгових категорій проти закону «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень. Результатом акцій «податкового майдану» стало внесення змін у Податковий кодекс, утворення Координаційної ради малого та середнього бізнесу при Кабінеті Міністрів України (КМУ), включення представників малого та середнього бізнесу до складу громадських рад і колегій органів виконавчої влади²³. 1 грудня 2010 р. уряд та підприємці підписали Меморандум щодо узгодження спільних дій щодо Податкового кодексу²⁴ і представники підприємців увійшли до складу ради при КМУ²⁵. За результатами протестів пільговиків 30 вересня 2011 р. між урядом і ключовими учасниками протесту – Українською спілкою ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), а також Всеукраїнською громадською організацією інвалідів «Союз Чорнобиль України» було підписано Меморандум про взаємодію і співробітництво. Окрім того, рішенням КМУ було створено дві Консультативні ради: з питань поліпшення соціального захисту ветеранів війни і з питань поліпшення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

²³ Глава держави заветував Податковий кодекс // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/18833.html>

²⁴ Уряд та підприємці підписали Меморандум з узгодження спільних дій щодо Податкового кодексу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=243876474

²⁵ Постанова КМУ від 22 грудня 2010 р. «Про затвердження Положення про Координаційну раду з питань розвитку малого та середнього підприємництва та її складу» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1210-2010-%D0%BF>

2. Масові політичні акції під час виборчих кампаній, у т.ч. спрямовані на створення інформаційного приводу (мітинг 22 січня 2012 р. з оприлюдненням угоди про спільні дії об'єднаної опозиції, громадсько-політичний протест у червні–липні 2012 р. проти прийняття закону «Про засади державної мовної політики»), акції, спрямовані на захист або опротестування результатів виборів (найгучніша – «помаранчевий» протесту 2004 р.), на зміцнення політичної ідентичності виборців (відзначення історичних подій, яким надано політичного контексту, таких як День Незалежності, День солідарності трудящих, День Перемоги, День Соборності, День Свободи, День створення УПА та інші).

3. Кампанії, спрямовані на дискредитацію політичного суб'єкта («Україна без Кучми!» у листопаді 2000 – березні 2001 рр., «Повстань, Україно!» у вересні 2002 р., за розпуск Верховної Ради України у 2007 р., «Україна проти Януковича!» у грудні 2011 р. і липні 2012 р., «Вставай, Україно!» у березні–травні 2013 р.)²⁶. Більшість проведених в Україні масових політичних кампаній мала протестний характер. Мобілізація громадян на масову участь у них спрямована переважно на демонстрацію авторитету і політичної ваги як опозиційних, так і провладних політичних сил. Артикульовані під час масових мітингів, пікетів і демонстрацій вимоги задовольнялися і акції досягали поставленої мети у тому випадку, якщо політикам і громадським активістам вдавалося точно визначити й відобразити в ідеологічних гаслах співпадіння політичних і життєво важливих для конкретних верств населення потреб.

Одна з форм забезпечення безпосередньої політичної участі громадян – проведення референдумів, що гарантується Конституцією України. Від перших років свого існування держава формувала відповідну законодавчу базу – закони «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (1991 р.), «Про місцеве самоврядування» (1997 р.), «Про Центральну виборчу комісію України» (2004 р.) та низка інших нормативно-правових актів.

Після прийняття Конституції України (1996 р.) у Верховній Раді України було зареєстровано понад 20 проектів закону про референдуми. Указом Президента України від 24 березня 2012 р.

²⁶ Акція 18 травня «Вставай, Україно!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=AiGiLBlzO4k>

№ 212/2012 затверджено «Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», серед завдань якої – «удосконалення процедур проведення місцевих референдумів», а прийняття відповідного закону включено до Плану першочергових заходів. Зі свого боку, 6 листопада 2012 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про всеукраїнський референдум», який набув чинності. Серед його положень – можливість в обход парламенту ухвалювати та відміняти референдумом закони, змінювати та приймати новий Основний Закон.

Новоприйнятий закон викликав багато заперечень стосовно як його змісту, так і процесу ухвалення. Найбільші заперечення – з боку опозиції, представники якої (В. Кличко, В. Ковальчук, В. Карпунцов, Р. Павленко та В. Чумак) висунули альтернативний законопроект. З критикою закону виступили і громадські організації, які у березні 2012 р. утворили коаліцію «За чесний референдум» для ведення інформаційно-просвітницької кампанії щодо одіозних моментів закону у десятках міст України. Негативно висловлювалися стосовно закону вітчизняні та зарубіжні політики, зокрема, Голова Конституційної асамблеї, перший президент України (1991–1994) Л. Кравчук²⁷, секретар Європейської комісії за демократію через право Т. Маркерт²⁸.

Перший раз населення отримало можливість масово взяти політичну участь на всеукраїнський референдум 1991 р., який мав своїм предметом міжнародно-правову проблематику – легітимізацію незалежності України. Участь була повністю успішною, завдяки результатам референдуму відбувся легітимний вихід України зі складу радянської федерації.

Спроби провести всеукраїнський референдум в 1993 та 1996 рр. виявилися незавершеними, оскільки питання щодо теми референдумів були роз'язані політичним шляхом. Наступний всеукраїнський референдум за народною ініціативою було

²⁷ Закон про референдум прийнятий з порушенням Конституції – Кравчука // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_zakon-pro-referendum-prijnyatij-z-porushennyam-konstituciji-kravchuk/503519>Gazeta.ua

²⁸ Європа розкритикувала український закон про референдум // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_evropa-rozkritikovala-ukrajinskij-zakon-pro-referendum/504040>Gazeta.ua

проведено майже через десять років в ситуації протистояння між Верховною радою і Президентом Л.Кучмою, який своїм указом від 15 січня 2000 р. призначив всеукраїнський референдум з питань додаткових підстав для дострокового припинення повноважень Верховної Ради, обмеження депутатської недоторканості, зменшення конституційного складу парламенту з 450 до 300 народних депутатів, формування двопалатного парламенту. Позитивні результати голосування по всіх питаннях дали Президенту підставу винести на розгляд Верховної Ради України проект закону про внесення відповідних змін до Конституції України. Але корпоративна солідарність депутатів проявилася зволіканням з розглядом законопроекту і в подальшому його остаточним «відправленням у небуття».

Застосування інституту референдуму в сучасних умовах має тенденцію зміщення на регіональний і місцевий рівень. Упродовж 1991–2009 рр. в Україні було проведено 151 місцевий референдум: 50 – з питань адміністративно-територіального устрою; 34 – з питань зміни назви населеного пункту; 31 – з інституційних питань, включаючи дострокове припинення повноважень представницьких органів місцевого самоврядування; 13 – з питань благоустрою населених пунктів; 10 – із земельних питань; 12 – з інших питань. Більшість із прийнятих на цих місцевих референдумах рішень мали конституційний характер і можуть бути віднесеними до джерел конституційного права України. Референдуми здебільшого проводилися за ініціативи місцевої влади у зв'язку із змінами в адміністративному поділі, тобто тоді, коли закон імперативно вимагав проведення референдуму²⁹.

Вартий уваги той факт, що 102 референдуми відбулися у селах і лише 20 у містах. Більшість референдумів стосувалися питань адміністративно-територіального устрою (31,8%), назв населених пунктів (25,7%) та організаційних питань (20,4%). Варто зважити також на виконання рішень референдумів. На 100% виконанні рішення референдумів у Миколаївській, Одеській, Сумській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та м. Києві, тоді як у

²⁹ Проблема проведення місцевих референдумів в Україні. Аналіз законопроекту про місцевий референдум №7082 та пропозиції громадських експертів // Парламент. – 2012. – №1. – С.5.

Рівненській на 63,2%, в Івано-Франківській – 62,5%, у Вінницькій і Волинській на 50%, у Донецькій на 44,4%³⁰.

Поки не має законодавчої бази для проведення місцевих референдумів, набувають поширення міні-референдуми за технологією «Town Hall Meeting», яка є зручним і сучасним засобом обговорення проблем громад. Такі міні-референдуми відбулися, наприклад, 4 липня 2012 р. у Херсоні з питань механізму оплати вивезення побутових відходів та процедури ініціювання місцевого референдуму, 28 вересня 2012 р. у Донецьку з невідкладних питань життя міста.

Аналіз змісту вітчизняних нормативно-правових актів, які регулюють інститут референдуму, дозволяє говорити про недосконалість більшості їх положень, особливо з таких найважливіших питань як характер і предмет референдуму, механізм виконання рішень, відповідальність за їх невиконання та ін., з чого випливає необхідність прийняття нового закону «Про всеукраїнський та місцевий референдуми», а також реформування інституту референдуму.

³⁰ Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти: матеріали "круглого столу", 23 липня 2009 р., м. Київ // Передмов. М. В. Оніщука; Автор. кол.: Федоренко В.Л., Ляшко І.В., Базілевич Д. С., Кузнецова Н.О., Черничка Л.В.; Упоряд. : Пиняк С. І., Гарбуз Ю.П., Степанян Г.С. – К.: СПД Москаленко О.М., 2009. – С.60.

3. Політична взаємодія держави і суспільства

3.1. Правлячий режим та опозиція

В Україні спроби врегулювання статусу політичної опозиції були численними і підпорядковувалися насамперед процесам конституціоналізму. На підставі цього виокремлюють чотири етапи інституціоналізації політичної опозиції³¹. У 1990–2006 рр. діяльність парламентської опозиції здійснювалася на основі політичних домовленостей із парламентською більшістю стосовно розподілу посад у керівництві та комітетах Верховної Ради. У 2006–2007 рр. було закріплено інститут «коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України» (тобто парламентської більшості), чим визнавалося існування опозиційної меншості де-факто. 2007–2010 рр. характеризувалися закріпленням окремих прав парламентської опозиції у виборчому законодавстві. Етап, який почався після рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року³², характеризується деінституціоналізацією парламентської опозиції.

Правовий вакуум у питанні законодавчого закріплення прав і гарантій опозиції, який утворився після скасування конституційної реформи, ще більше загострив відносини влади та опозиції, оскільки втратив чинність закон «Про регламент Верховної Ради України», яким визначався порядок створення парламентської опозиції. І згідно соціологічних опитувань більше половини населення повністю або скоріше згодні, що в Україні влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби³³.

Українські політики не можуть дійти згоди у питанні важливості повноцінного функціонування політичної опозиції, яка

³¹ Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції. Аналітична записка. Київ, НІСД. – 2010 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/550/>

³² Рішення Конституційного Суду України Київ. 30 вересня 2010 р. – № 20-рп/2010. [Справа № 1-45/2010] // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=v020p710-10>

³³ Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи їх реалізації // Інформаційно-аналітичні матеріали Круглого столу 15 червня 2011 року "Опозиція і влада в Україні : чи є шанс на подолання конфронтації?". – К. : Центр Разумкова. – 2011. – С. 8.

сприймається лише як критика чинної влади, часто з використанням нелегітимних політичних практик. Водночас 59,3% громадян вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства³⁴.

З'ясувати практичну сторону функціонування політичної опозиції в масштабах країни поза парламентом доволі складно, оскільки про власну опозиційність заявляють здебільшого парламентські партії, натомість позапарламентські заявляють про неї здебільшого напередодні виборів. Крім того, після скасування Конституційної реформи відносини між владою та опозицією формуються на основі домовленостей, які носять здебільшого ситуативний характер. З одного боку, представники опозиційних фракцій очолюють 13 з 29 комітетів ВРУ, але комітет з питань бюджету, комітет з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України, комітет з питань верховенства права та правосуддя у парламенті нинішнього скликання очолюють представники більшості, при тому, що зазвичай у політичній практиці сталих демократій подібні парламентські комітети віддають представникам опозиції. Тільки комітет з питань свободи слова та інформації очолює представник опозиції. Такий розподіл парламентських комітетів по суті вилучає опозиційні фракції від формування порядку денного ВРУ.

Дієвом опозиційним інструментом має бути «тінювий кабінет». В українському парламенті практика їх формування не є поширеною. У ВРУ нинішнього скликання опозиційний уряд сформовано «Свободою». У ВРУ VI скликання функціонувало два опозиційних уряди – спочатку Партії регіонів, а потім Блоку Юлії Тимошенко разом з частиною Блоку «Наша Україна-Народна Самооборона». При цьому обидва опозиційні уряди діяли певний час як за законодавчого унормування свого статусу та прав, так і за відсутності такого унормування³⁵.

Нормою політичного життя стало як порушення прав опозиції, так і неконвенційні дії опозиції у парламенті, що неодноразово при-

³⁴ Там само. – С.9.

³⁵ Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції. Аналітична записка. – Київ, НІСД. – 2010 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/550/>

зводило до тривалих парламентських криз. Так само звичними стали порушення етики дискусій, голосування чужими картками, відмова від участі в голосуванні, насильство щодо один одного³⁶.

Стабілізація відносин між владою та опозицією може полягати у таких заходах: 1) доцільно законодавчо визначити суб'єктів, які мають наділятися правами та обов'язками опозиції; 2) прийняти нормативні документи, що встановлювали б правила поведінки (кодекси) народних обранців і встановлювали механізм контролю за їх дотриманням; 3) унормування статусу позафракційних депутатів; 4) відмовитися від практики вирішення статусу депутата через суд, оскільки це сприяє прямому порушенню норм Конституції, а судова влада тим самим перетворюється у орган, що діє за політичними замовленнями.

Необхідне внесення змін і до Регламенту ВРУ щодо гарантування права парламентської опозиції на:

- посаду одного із заступників Голови Верховної Ради України та представництво у керівництві комітетів з питань бюджету, з питань Регламенту та депутатської етики, з питань свободи слова та інформації;

- самостійне формування опозицією порядку денного один день на тиждень;

- отримання за депутатськими запитами всіх необхідних матеріалів для якісної та вчасної підготовки опозиційним урядом альтернативних законопроектів;

- на визначення основних завдань та термінів діяльності тимчасової спеціальної комісії, коли опозиція виступає її ініціатором і за її створення проголосувала не менш ніж одна третина від конституційного складу парламенту.

Гарантування цих прав парламентської опозиції сприятиме розбудові здорової конкуренції політичних ідей та програм, спрямуванню протестних настроїв у конструктивне русло і посиленню політичної відповідальності парламентської опозиції перед виборцями.

³⁶ Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції. Аналітична записка. – Київ, НІСД. – 2010 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/550/>

3.2. Діяльність громадських інституцій суспільства

Громадський сектор зберігає значний потенціал впливу на політичне поле, однак в силу різних причин цей потенціал не знаходить відповідного розвитку.

На початок 2013 р. в Україні нараховувалося 91317 громадських організацій, або на 27,2% більше порівняно попереднім роком³⁷. За 2012 р. перед Державною службою статистики відзвітувалися за роботу тільки 39,7% від загальної кількості зареєстрованих центральних органів громадських організацій. За звітами, загальна кількість членів на обліку громадських організацій нараховує 36,3 млн. осіб, з них 7,4 млн. (20,3% від загальної кількості) – члени, що перебували на обліку центральних органів.³⁸ Ці показники не можуть вважатися правдивими з огляду на соціологічні дані про громадську пасивність населення.

Згідно аналізу, проведеного Творчим центром Каунтерпарт у 2011-2012 рр. за такими критеріями, як офіційна реєстрація організації, тривалість роботи не менше 2-х років, наявність досвіду виконання не менше 2-х програм чи проектів та наявність відомості про неї в регіоні, то фактично діючими можна вважати не більше 3-4 тисячі зареєстрованих організацій³⁹.

Соціологічні дослідження⁴⁰ фіксують, що лише 8% громадян вважають себе залученими до активної громадської діяльності, хоча тільки 18% опитаних вважають громадські організації непотрібними, в той час як 58% підтримують їх необхідність у своїх містах чи селах. Варто відзначити, що лише для 2,9 % причиною відмови від громадської активності є побоювання переслідувань з боку влади.

³⁷ Кількість зареєстрованих політичних партій та громадських організацій в Україні на 01.01.2013 року. // Експрес випуск Державної служби статистики України від 05.03.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2013/03_13/53.zip

³⁸ Результати діяльності громадських організацій в Україні // Експрес випуск Державної служби статистики України від 04.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2013/06_13/164w.zip

³⁹ Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2011 роки : Звіт за даними дослідження / Автори – упорядники : Любов Паливода, Софія Голота – К., 2012. – С. 14-15.

⁴⁰ Дослідження проведено Фондом "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва" та соціологічною службою Центру Разумкова з 17 по 22 травня 2013 року.

З 1 січня 2013 р. набув чинності новий закон «Про громадські об'єднання». Громадським об'єднанням відтепер дозволяється проводити комерційну діяльність, що відповідає меті об'єднання. Ця можливість, як очікується, дасть поштовх для покращення їхньої фінансової спроможності. Водночас, лунають побоювання про можливість використання ГО для тіньового бізнесу.

Свою роль в організації взаємодії влади та громадського сектору відіграє створена у січні 2012 р. президентом України Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства. Значний вплив на організаційний розвиток громадського сектору спричинила кампанія по створенню консультативно-дорадчих структур при органах державної влади. В ряді областей країни місцевою владою ухвалено спеціальні програми сприяння розвитку громадянського суспільства.

В останні роки український уряд дав старт розбудові мережі громадських рад при органах державної влади (міністерствах, центральних органах виконавчої влади, обласних, міських, районних державних адміністраціях). Станом на 1 жовтня 2011р. було сформовано 566 громадських рад із 608 необхідних, тобто 93%⁴¹. Досвід реалізації такого підходу виявився суперечливим. З одного боку, відбулася помітна активізація контактів між представниками державних органів та ГО. З іншого боку, кампанія спричинила ряд публічних конфліктів, супроводжувалася взаємними звинувачуваннями між ГО та органами влади⁴², що свідчило про недостатню готовність сторін до рівноправного діалогу в запропонованому форматі. Проявився дефіцит довіри між ними. Згідно опитувань, 16% організацій координують свою діяльність з органами влади, 23% займають конфронтаційну позицію, 46% вважають, що їх діяльність доповнює діяльність органів влади, а 12% зазначили, що влада використовує їх діяльність у своїх цілях⁴³. Отже, більше третини активних ГО має упередження щодо співпраці з державою та її представниками.

⁴¹ Громадські ради в цифрах : загальнонаціональний звіт із моніторингу формування громадських рад при центральних та місцевих органах виконавчої влади / М. В. Лациба, О. С. Хмара, А. О. Красносільська та ін. – К., 2011. – С.4.

⁴² Громадські ради : гора народила мишу?// Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – 11 листопад

⁴³ The 2012 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. 16th edition // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf

Все виразнішою стає тенденція до спроб влади посилити свій вплив на організації громадянського суспільства, почав утверджуватися феномен ГОНГО (GONGO – Government-Organized (или Operated) Non-Governmental Organization, у перекладі «організовані урядом неурядові організації»), створення яких відкриває владі широкі можливості для використання селективного підходу, для поділу ГО на «справжні», «конструктивні» та на «заангажовані», «екстремістські» в залежності від ступені критики влади або лояльності до неї.

Крім проблем відносин із державою, владою, бюрократичним класом українські ГО України мають ще цілу низку складнощів, що обмежують їх розвиток і виконання ними функцій представлення суспільних інтересів. З них головними є наступні: недостатність горизонтальних зв'язків у межах громадського сектору, брак фінансування, соціальна апатія і споживацьке ставлення до громадської активності та частково з цим пов'язаний дефіцит компетентних кадрів, дефіцит репрезентативності.

Загалом, ГО мають потенціал збільшення довіри до себе. Дослідження, здійснене у вересні 2012 року, показало, що дві третини українців вважають, що ГО працюють у тих сферах та вирішують ті проблеми, які уряд не хоче або не може вирішити. Близько 61% громадян вважають, що ГО роблять вагомий внесок у розвиток чи поліпшення ситуації в Україні. 52% опитаних погоджуються з тим, що ГО репрезентує українське суспільство⁴⁴.

З метою конструктивного впливу держави на діяльність ГО можуть бути запропоновані наступні кроки:

- реформування громадських рад при органах державної влади в бік підвищення компетенції їх учасників з боку ГО;
- більш рішуче виконання державою ролі модератора (але не маніпулятора) процесів кооперації в громадському секторі;
- залучення до діалогу громадських ініціатив та рухів, які викликають резонанс в суспільстві або які висловлюють політичну критику щодо влади;
- організація стаціонарного відкритого моніторингу діяльності ГО і, в першу чергу, їхніх вимог і пропозицій до держави.
- запровадження для ГО пільгових умов діяльності.

⁴⁴ The 2012 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. 16th edition // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf

3.3. Інтелектуальне співтовариство у взаєминах з державою

В Україні взаємини інтелектуальної спільноти й держави складаються поки що не найкращим чином – почасти через їхню взаємну, загалом характерну для всіх суспільств і держав упередженість, зумовлену різними ціннісними настановами (на чисту істину та суспільні ідеали – в одному випадку, на практичний результат та суспільні можливості – у другому); а почасти – й через місцеві особливості, зумовлені комуністичною й колоніальною спадщиною. Комуністична спадщина проявляється насамперед у суто утилітарному ставленні владних еліт до інтелектуальної і, взагалі, інтелігентської спільноти як до своєрідних державних службовців. Колоніальна спадщина проявляється насамперед у традиційній зорієнтованості владних еліт на метрополітальний культурний простір і, відповідно, у вкрай слабкій обізнаності з простором місцевим, «аборигенним».

Інтелектуальна спільнота реагує на цю ситуацію традиційним ще з радянських часів відчуженням від влади, а заразом і від уособлюваної нею держави. Певна частина інтелегенції обирає шлях зовнішньої еміграції (насамперед науковці, почасти митці невербальних жанрів), значно більша – обирає еміграцію внутрішню, трактуючи чинну владу в дедалі різкіших термінах – як «марсіанську», «мафійну», «рейдерську», «окупаційну», тобто не лише політично чужу, а й онтологічно ворожу⁴⁵. Дедалі поширенішими стають демонстративні відмови чільних інтелектуалів від державних нагород (Л.Костенко, М.Маринович, В.Шкляр), від участі у державних консультативних органах (В.Мусіяка, С.Глузман, А.Курков) і, взагалі, від будь-яких контактів із державними діячами (О.Забужко, Ю.Андрухович, В.Скуратівський). Авторитетні особи (як, наприклад, доктор фізико-математичних наук, экс-віце-міністр освіти Максим Стріха) озвучують пропозиції творення «паралельної держави» – за прикладом косоварів, які формували альтернативні, незалежні від юго-

⁴⁵ Див. напр.: Ноевий Ю. Внутрішня окупація / Ю.Ноевий // Українська правда. – 2010. – 20 червня // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/8/5115764>

славської держави інституції на знак протесту проти репресивної політики центрального уряду⁴⁶.

Окреслена ситуація видається вкрай ненормальною, а в тривалішій перспективі – вкрай небезпечною.

Інтелектуальна спільнота, поза сумнівом, може відіграти позитивну роль як у внутрішній і міжнародній легітимізації державної влади, так і у виконанні багатьох інших функцій – експертно-аналітичних, опінієтворчих, арбітражних тощо. Для цього повинна прийти нова філософія взаємин держави з інтелектуальною спільнотою – філософія рівноправно-партнерських стосунків.

Держава повинна раз і назавжди відмовитися від будь-яких спроб цензурування мас-медій, прямого й опосередкованого тиску на їхніх власників та журналістів. Громадське радіо й телебачення повинні стати важливим засобом публічного обговорення суспільно значущих проблем за участю чільних інтелектуалів. Повинен бути прийнятий давно розроблений закон про національний культурний продукт, який передбачає, зокрема, різноманітні пільги і преференції для національного виробника незалежно від мови продукту.

Доцільно подбати про максимальне розширення університетської автономії, підтримуючи реформаторські, вестернізаційні сили й процеси в академічній сфері та заохочуючи політику «нульової толерантності» щодо корупції, плагіату та непотизму. Слід відмовитися від громіздких, забюрократизованих процедур затвердження дисертацій, як і від не менш архаїчних процедур нострифікації зарубіжних дипломів, які лише відохочують українських випускників західних університетів від повернення на батьківщину

Потрібна державна (грантова) підтримка участі науковців у міжнародних конференціях, стажуваннях та обмінах (за умови володіння іноземними мовами та друкування в міжнародних журналах), і подібна підтримка для організації подібних заходів в Україні. Одночасно слід позбутися недоліків у взаєминах влади з експертною спільнотою, а саме:

– формального підходу інститутів влади до формування консультативно-дорадчих структур, який часом проявляється в ігноруванні експертних пропозицій;

⁴⁶ Стріха М. Будуймо свою альтернативну державу! / М.Стріха // Українська правда. – 2012. – 20 вересня // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/09/20/6973153/>

– відсутності у держави ефективної комунікації і цілісної стратегічної політики стосовно розвитку партнерських взаємин з інтелектуально-експертним середовищем;

– «специфічності» процедур ухвалення рішень усередині державної системи, нерідко обумовлених «авральними» методами, що не дає змоги залучати інтелектуально-експертне середовище до процесу ухвалення рішень.

Заслуговує на популяризацію, наприклад, досвід співпраці Львівської мерії з Інститутом розвитку міста⁴⁷, або Вінницької міської ради з Подільською агенцією регіонального розвитку⁴⁸, які за підтримки Євросоюзу підготували цікавий і перспективний проект «Українське прозоре місто: пілотна модель електронного управління для покращення надання адміністративних послуг».

Державним керівникам і чільним службовцям варто відмовитися від публічної демонстрації своєї конфесійної приналежності, бо творення іміджу модерної країни відбувається не в церквах і мечетях, а в сучасних лабораторіях, на високотехнологічних виробництвах, світових наукових і культурних форумах. Тим більше, що позитивно сприймають публічну демонстрацію релігійності державними діями лише 17% опитаних, а негативно – 38%. Навіть серед віруючих позитивно сприймають таку демонстрацію лише 22%, а негативно – 34%⁴⁹. Показна релігійність несумісна з фактичною байдужістю українських урядовців до освіти, науки, культури.

Українській державі корисніше стати ініціатором діалогу з інтелектуальною спільнотою, ніж ухилятися від нього або обмежуватися його імітацією. Змарнований час погіршує шанси країни на модернізаційний прорив, натомість глобальні структурні чинники дедалі міцніше фіксують її у третьому, неокolonіальному світі.

⁴⁷ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.city-institute.org/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1

⁴⁸ [Електронний ресурс] Режим доступу: www.pard.org.ua

⁴⁹ Релігія і влада в Україні : проблеми взаємовідносин. Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему : «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік : рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?». 22 квітня 2013р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/project.php?news_id=43

4. Держава у здійсненні суспільно орієнтованих функцій

4.1. Забезпечення політичних прав і свобод громадян

Політичні права і свободи громадян України визначено Конституцією та державними законами. У найбільш загальному вигляді вони полягають у праві на управління справами держави, яке, у свою чергу, здійснюється через право на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, право на свободу слова.

В межах новітньої історії України найбільші успіхи в реалізації українцями своїх політичних припадають на період 2004–2010 рр., коли з'явилися певні надії на формування нової, цивілізованої політичної культури. Парламентські вибори 2006 і 2007 рр. та президентські вибори 2010 р. за експертними оцінками багатьох спостерігачів відбулись у відповідності із міжнародними стандартами демократичних електоральних процедур⁵⁰. Протягом 2010–2013 рр. політика держави щодо забезпечення прав і свобод українців стає двозначною. З одного боку – позитив у вигляді звільнення у квітні 2013 р. екс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка і екс-міністра охорони навколишнього природного середовища Георгія Філіпчука, згода влади на внесення змін до закону «Про Всеукраїнський референдум», початок судової реформи. З іншого боку – повернення до президентсько-парламентської форми правління, ознаки згортання свободи слова; судові процеси за явно політичними мотивами; порушення демократичних стандартів на

⁵⁰ [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://electioninfo.org.ua/index.php?i=6>

парламентських виборах 2012 року⁵¹; фізичне перешкоджання мирним акціям та зібранням (як приклад – розгон Податкового та Євромайдану).

На думку більшості експертів, каркас українського законодавства, що регламентує здійснення громадянами своїх політичних прав, вже створено. Європейські експерти вважають, що доопрацювання потребують новий виборчий закон (у царині зменшення прохідного бар'єру, скасування заборони на участь у виборах політичних блоків та громадян України, які відбули покарання), новий закон «Про Всеукраїнський референдум» (перш за все – у царині повернення парламенту права ухвалювати Конституцію) і решта документів, які регламентують форми політичної участі громадян. Крім того, успішна реалізація громадянами своїх політичних прав неможлива без реформи неефективної та корумпованої – за станом на сьогодні – судової та правоохоронної систем⁵².

Нині найбільше дискусій викликає новий закон про референдум. Його промоутери наполягають, що він збільшує вплив громадян на процес творення політики. Критично налаштовані ставлять під сумнів конституційність закону, його відповідність міжнародним правовим актам, доцільність його використання в ухваленому вигляді в сучасній Україні⁵³.

Доводиться відзначити, що чинне законодавство і політичні практики в Україні часто не збігаються. Як приклад можна навести зміну формату формування парламенту, яка була затверджена Законом «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011р. Його оцінки експертами були переважно негативними. Вони стосувалися закріплення змішаної системи виборів, підвищення прохідного бар'єру, незабезпечення максимально адекватного представництва різних суспільних сегментів, легалізації

⁵¹ Підсумковий звіт за результатами спостереження за виборами народних депутатів України 2012 року Комітету виборців України // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://electioninfo.org.ua/index.php?i=1315>

⁵² [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://electioninfo.org.ua/index.php?i=1315><http://khpg.org/index.php?id=1362642126>

⁵³ [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/540327-biytes-danaytsiv-scho-dari-prinosyat-navischo-rada-priynuala-zakon-pro-referendum.html>; Виктор Мусяка : "Закон о референдуме – абсолютно антиконституционный акт" / В.Мусяка // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://racurs.ua/84-viktor-musiyaka-zakon-o-referendume-absolutno-antikonstitucionnyy-akt>

технологій, які створюють умови для різного роду зловживань і маніпуляцій з виборчими процедурами.

За результатами моніторингу перебігу виборчої кампанії аналітиками Громадської мережі «ОПОРА», найбільш розповсюдженими порушеннями виборчого законодавства у 2012 р. були: зловживання адмінресурсом (457 випадків); підкуп виборців (366 випадків), перешкодження політичній діяльності, нечесна агітація⁵⁴.

Порушення виборчого законодавства відбувалось також у вигляді зазіхань на свободу слова и незалежність медій (як приклад – резонансний конфлікт між телеканалом TVI і Державною податковою службою, внесення 19 липня 2012р. законопроекту, який передбачав встановлення кримінальної відповідальності за «наклеп» та «образу» як злочини проти волі, честі та гідності особи), судових заборон мирних зібрань і наданні партії влади можливостей для проведення альтернативних зібрань («контрмітингів») в місці та в час, перед тим заявлені або передбачені для проведення акції опозиційними силами.

Поки що найбільш перспективним чинником забезпечення політичних прав і свобод громадян у повній відповідності до чинного законодавства є продовження євроінтеграційної стратегії України, оскільки під тиском ЄС та США влада змушена робити кроки і в напрямку вдосконалення законодавства, і напрямку його виконання.

4.2. Арбітражна функція держави

Однією з основних функцій держави є регулювання соціальних наслідків економічної та соціальної політики, забезпечення соціальної стабільності, попередження та подолання соціальних конфліктів, У цьому контексті надзвичайно важливим є формування соціального діалогу, соціального партнерства для розв'язання протиріч та конфліктів, які виникають в економічних, соціальних та політичних сферах.

Важливе місце у подоланні трудових конфліктів займає Національна служба посередництва, утворена Президентом України відповідно до Закону України «Про порядок вирішення колективних

⁵⁴ Сьомий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження – парламентські вибори 2012: жовтень, 26 жовтня 2012р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://opora.org.ua>.

трудових спорів (конфліктів)» та Рекомендацій МОП № 92. Вона була дієвим учасником переговорів між сторонами трудових конфліктів, що мали місце у 2013 р.: ПАТ «Львівська вугільна компанія», ПАТ «АЗМОЛ» (м. Бердянськ Запорізької області), ДВАТ «Трест «Донецькшахтобуд» (м. Донецьк), ПрАТ «Авіакомпанія «АЕРОСВІТ», ТОВ «Авіакомпанія «Донбасаеро». Лише упродовж першого кварталу 2013 року в результаті заходів, здійснених НСПП у ході сприяння вирішенню колективних трудових спорів та запобігання їх виникненню, погашено заборгованість із виплати заробітної плати в сумі 288 млн. 242,6 тис. грн., або 70,3% від загальної суми боргу (409 млн. 754,6 тис. грн.), що стала основною причиною виникнення спорів та конфліктних ситуацій⁵⁵.

Важливе місце серед соціальних проблем в Україні займають міжетнічні протиріччя та конфлікти. Найбільш конфліктогенним регіоном у цьому сенсі є Крим. Основними складовими етнополітичної ситуації в Криму залишаються: неповна урегульованість законодавчого забезпечення прав етнічних спільнот у АРК; невирішеність проблеми депортованих народів; брак гарантій збереження самобутніх культур етнічних спільнот, а також проблема взаємодії українського та російського чинників у політичному, соціальному та економічному розвитку Криму та їх суперечливий вплив на етнополітичну ситуацію в автономії.

Можна констатувати в цілому належний рівень розуміння керівництвом держави та кримської автономії проблемності етнополітичних процесів, наявності у них конфліктогенних чинників, потреби постійного моніторингу та їх регулювання для запобігання загострення етнополітичної ситуації. Проблемами кримсько-татарського народу активно займається Верховна Рада України. Її Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, наприклад, 11 квітня 2013 р. провів виїзне засідання у Верховній Раді АРК, на якому у порядку здійснення контрольної функції та відповідно до затвердженого плану роботи розглянув питання «Про стан виконання державної Програми розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну,

⁵⁵ Там само

їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 637».

З метою уникнення конфліктів на ґрунті церковного протистояння православних в Україні створено структуру співпраці Церкви та релігійних організацій з державними органами, яка включає Громадську раду при Міністерстві освіти і науки України з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями, Громадську раду при Міністерстві охорони здоров'я України з питань співпраці із Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій, науково-консультативну раду з питань релігії та національностей, створену на підставі Меморандуму про співробітництво між Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі і ВРЦРО з метою опрацювання проблемних питань, пов'язаних з необхідністю аналізу публікацій та інших матеріалів на предмет розпалювання релігійної чи національної ворожнечі, образи релігійних чи національних почуттів, Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України.

Останнім часом декларації вищих державних осіб щодо релігійних організацій розходяться з реальними кроками. Поза увагою держави досі залишаються питання, що становлять життєво важливий інтерес для Церкви: надання релігійним організаціям права засновувати навчальні заклади державного стандарту освіти; повернення церковного майна; забезпечення рівного ставлення держави до всіх Церков і релігійних організацій України. Зараз лише 22% громадян (проти 29% у 2010р.) погоджуються з тим, що влада ставиться однаково до всіх релігійних організацій в Україні, а майже половина – що ставлення є різним⁵⁶.

Основна проблема соціальних відносин у перехідний період розвитку української держави – можливість і способи переходу соціальних конфліктів з вибухових деструктивних форм у конструктивні, за яких вони зможуть зробити позитивний вплив на розвиток країни.

⁵⁶ Релігія і влада в Україні : проблеми взаємовідносин. Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему : «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік : рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013р. // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/project.php?news_id=43

Необхідне вироблення стратегії інституціоналізації конфлікту, що полягає в юридичному забезпеченні механізму контролю за розвитком конфлікту. У сфері соціально – трудових відносин необхідна організація спеціальних інститутів, які володіли б юридичними повноваженнями щодо конфліктуючих сторін і мали цільовою функцією вирішення суперечок і конфліктів, що виникають на підприємствах різних форм власності, і які визначали б порядок врегулювання конфліктів в залежності від форми власності на підприємстві. Доцільна організація конфліктологічної моніторингу для регулярних замірів рівня соціальної напруженості в регіонах і окремих соціальних групах та пошуку причин, що викликали зростання соціальної напруженості. Потрібне створення як державних, так і незалежних структур, що забезпечують прогнозування і контроль за виникненням конфліктних ситуацій, а також застосування різних технологій впливу на конфліктні ситуації в залежності від конкретних умов їх виникнення.

4.3. Сучасна державна стратегія розвитку суспільства

Аналізуючи проблеми стратегії розвитку нашої країни, варто зауважити, що у 1991 році незалежність здобула Українська Радянська Соціалістична Республіка. Досвіду розробки й прийняття рішень, тим паче стратегічного планування, у новоутвореної держави та її еліти не було. Тривалий час держава знаходилась у стані своєрідної політичної (політико-управлінської) прокрастинації (від лат. *pro* – замість, попереду і *crastinus* – завтрашній), що означає схильність до постійного відкладання «на потім», «на завтра», на майбутнє нагальних важливих справ. Науковці⁵⁷ виокремлюють два основні види прокрастинації – відкладання прийняття рішень і відкладання виконання завдань. За умов тогочасся, одна форма прокрастинації породжувала іншу, оскільки для реалізації стратегічних завдань необхідним було прийняття стратегічних рішень.

⁵⁷ Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/project.php?news_id=43

Пануючі на той час методи відбудови економіки та виходу з кризи були вкрай суперечливими. Впровадження елементів ринку спиралося на адміністративні важелі, а основною формою управління залишалось «ручне». Гостро стояли зовнішньополітичні проблеми – утвердження нової держави в межах її кордонів, позиціонування у світі, врахування питань, пов'язаних із «розлученням сім'ї СРСР», стосунки з Російською Федерацією.

Левову частку своїх зусиль «нова» управлінська еліта спрямовувала на збереження влади та використання можливостей «ринкової» економіки для її (влади) посилення та особистого збагачення. Інстинкт збереження влади примушував перейматися поточними проблемами: вирішення найгостріших проблем економічного характеру, соціального забезпечення, попередження соціального вибуху. За відсутності стратегічного бачення, постала необхідність пошуку «партнерів» і формування «груп за інтересами».

Як про вагомому політичну силу з економічними важелями заявив про себе «директорський корпус», основний склад якого був зосереджений у тих регіонах країни, в яких зміна політичних орієнтирів сприймалася особливо болісно. За таких умов розробка стратегії державного розвитку залишалася проблематичною.

Прийняття Конституції України у 1996 р. мало б спонукати до вироблення й оприлюднення стратегії розвитку як мобілізуючого фактору суспільного поступу. Адже Конституція, з одного боку, слугує базою для поточного законодавства, з другого, відрізняється відносною стабільністю, довготривалістю. І хоча вона не містить згадки про стратегію розвитку і лише окремі її положення стосуються способів досягнення мети, але саме вона визначає суб'єкта, відповідального за розробку та здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку – Кабінет Міністрів України (ст. 116). Крім того, правову лакуну формування державної стратегії певною мірою заповнюють передбачені ст. 106 Конституції щорічні послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище країни. Правовим актом стратегічної спрямованості є закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Прийнятий у липні 2010 року, він конкретизує низку конституційних норм, визначає принципи та пріоритети державної політики у відповідних сферах, наголошує на необхідності ство-

рення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей, у центрі якої людина.

Стратегічні «дух і літера» цього закону знайшли свою конкретику в прийнятому наприкінці того ж року законі «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», у винесеному (2011 р.) на громадське обговорення проекті закону «Про основні засади державної регіональної політики». Конкретним планом заходів наповнюється «Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 року. У червні 2013 р. Указом Президента України схвалено «Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» тощо. До стратегування власної діяльності долучились і місцеві органи влади. Як приклад – «Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року».

Аналіз політичної практики розробки сучасної державної стратегії розвитку суспільства та мобілізаційних зусиль держави, дослідження особливостей цього процесу протягом незалежності з урахуванням специфіки певних її етапів підтверджує, що проектування майбутнього – аксіологічне явище і можливе лише на певній світоглядній ідеології, на певній системі цінностей. Стратегія має не просто орієнтуватися на перспективу, але й мати ясні цілі, спиратися на моральні норми, конкретні цінності, формувати відповідні ідентичності як інструменти саморозвитку. Рух країни у європейському напрямі створює сприятливі передумови для інтеграції у ціннісний, етичний простір Європи. Разом з тим, стратегування – це проектування образу країни, проектування майбутнього та її місця в ньому. Якою ми бачимо Україну? Якщо сучасною європейською країною, то чи може Україна створити іншу стратегію, ніж європейська? Якщо ми бачимо Україну в Євразійському Союзі, то яким ми його бачимо?

Для розробки і реалізації стратегії необхідно створювати певні групи за інтересами. Нині для просування європейських цінностей, норм і правил необхідна широка «коаліція», об'єднання таких «груп», які будуть діяти не в інтересах маленького прошарку людей, а в інтересах і за підтримки суспільства. Чи не вперше в сучасній історії суспільного розвитку роль такої «групи» може відіграти саме громадянське суспільство.

Без стратегічного мислення в політиці декларації влади про європейський курс України можуть залишитися лише обіцянками для проєвропейської частини електорату, а невиконання цих обіцянок можна легко виправдати непоступливістю європейців. Навпаки, реальне слідування європейським курсом може стати стратегічною програмою прогресивних змін у політичній, правовій, соціальній, зрештою – ціннісній сферах, перспективним планом адаптаційних заходів у галузях економіки, фінансів, торгівлі, енергозабезпечення, у державному управлінні та законодавчому забезпеченні цих змін.

Очевидно, що розробка державної стратегії, оприлюднення її цілей і суспільне визнання сприяли б консолідації політичних сил, налагодженню громадського контролю за реалізацією стратегії, підвищенню довіри громадян до влади, рівень якої (довіри) протягом всього часу її (влади) діяльності залишається досить низькою. Розробка стратегії не є «публічним» дійством. Це – особлива форма державницької діяльності з об'єктивною оцінкою стану, осмислення можливостей і перспектив суспільного розвитку з урахуванням усієї сукупності внутрішніх і зовнішніх впливів, тенденцій цивілізаційного розвитку. Разом з тим, стратегія не може бути прийнята й реалізована без суспільної легітимізації, адже стратегія – це своєрідний шлях досягнення національної ідеї.

4.4. Державно-церковні відносини

Занепад комуністичної ідеології відкрив можливість для релігії зайняти її місце, взяти на себе роль ідеологічного цементу суспільства, тим більше, що декларована релігійність населення постійно зростала і на початку 2013 р. склала 67%⁵⁸. Однак, цьому заважають такі обставини, як полірелігійність віруючого населення (загальна кількість віросповідань становить 55 напрямів, в межах яких діє 36995 релігійних організацій⁵⁹); переважання серед

⁵⁸ Див. : Інформаційні матеріали Центру Разумкова до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?». 22 квітня 2013 р. – К., 2013. – С. 23.

⁵⁹ Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2013 р. (Форма №1). Затверджено наказом Міністерства культури України від 21.03.2013 р. № 215 // Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.irs.in.ua/files/statistic/2013.01.01_zvit_fl_irs.in.ua.pdf

віруючих християнських конфесій тих православних (всього православними є понад половину релігійних організацій, до яких належать 70,6% тих, хто вважає себе віруючими⁶⁰), які орієнтуються на Московський Патріархат з його традицією освячення авторитарних форм правління; наявність протиріч між різними конфесійними організаціями, у т.ч. між християнськими церквами, які залишилися не розв'язаними навіть в рамках утвореної у 1996 р. Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій; політизація конфесійного поля претендентами на владу, зокрема через затягування на політичне поле кліриків, через створення політичних партій під конфесійними брендами (Республіканська Християнська партія, Українська християнсько-демократична партія, Християнсько-демократична партія України, Партія мусульман України та інші), через створення навколо церковних рухів організацій з геополітичними цілями («Союз православних братств України», «За Русь Святую і веру православную», «Хізб-ут-Тахрір», «Таблігі Джамаат», «Аль-Джамаа Аль-Ісламія» та інших.

Тим не менше, авторитетові християнських церков сприяв їхній перехід до соціо-гуманітарної діяльності, до формування власних соціальних доктрин. Слідом за оприлюдненням у 2000 р. «Основ соціальної концепції Російської Православної Церкви», з'явилися близькі за змістом і проблематикою документи соціального блоку Української Православної Церкви (2000 р.)⁶¹, Української Православної Церкви Київського Патріархату (2000 р.)⁶², Української Греко-Католицької церкви (2002)⁶³, низки протестантських церков України⁶⁴.

Жодна з церков не може претендувати на роль загальноукраїнського ідеологічного провідника, але кожна з них може

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К. : Інформ.-видавничий відділ УПЦ, 2002

⁶² У 2004 р. Українською Православною Церквою Київського Патріархату оприлюднена декларація «Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу» // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/34100/

⁶³ У 2004 р. Українською Православною Церквою Київського Патріархату оприлюднена декларація «Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу» // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/34100/

⁶⁴ Див., наприклад: Основи соціального вчення Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня / Історія Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня. – К., 2004.

забезпечити зміцнення у своєму сегменті віруючих загальних гуманістичних принципів, спільних для людей будь-якої конфесії. Сприяння цьому з боку влади може полягати у таких кроках:

- розвиток і вдосконалення суспільних, адміністративних, правових умов для реалізації принципу свободи совісті;
- врегулювання взаємовідносин між державою та інститутом церкви як рівнопартнерських;
- налагодження співпраці між державою та конфесіями через механізм діяльності спеціальних громадських рад при центральних органах виконавчої влади;
- повернення релігійним організаціям їхньої колишньої власності;
- недопущення порушення принципу правової і фактичної рівності релігійних організацій;
- правове унормування процедури державної акредитації богословських навчальних закладів та легалізація їхніх дипломів;
- вирішення питання щодо функціонування інституту капеланства у Збройних Силах та інших військових формуваннях України;
- визнання релігійних інституцій суб'єктами права при заснуванні дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів;

Загалом, церква не претендує на безпосередню участь у політичному полі, обмежуючись роллю агента своїх вірних. Така позиція суголосна з настроями суспільства. В опитуванні 2008 року за проектом ISSP 54% респондентів повністю і 24% скоріше погодилися з твердженням, що релігійні лідери мають утриматись від спроби впливу на голосування мирян під час виборів. Не погодилися з таким підходом до взаємин церкви та суспільства лише близько 7%. Так само переважна більшість (близько 71%) повністю або частково погодилися з твердженням, що релігійні лідери мають утримуватися від спроб впливати на рішення влади, а не погодилися з цим лише близько 10%.

4.5. Націотворча функція держави

Нація постає як підсумок політизації соціуму у формі окремої держави, що зумовлює ототожнення громадянської і національної ідентичностей. Хоча 51% українського населення ідентифікує себе насамперед громадянами своєї держави, але поки що

серед нього немає абсолютного переважання частки тих, хто пишається українським громадянством, тобто приналежністю до національного загалу: 40,9% у 2002 р. і 49,4% у 2010р. (у 2005 р., тобто відразу після «Помаранчевої революції», – 53,6%)⁶⁵.

Державна стратегія націобудівництва в Україні декларувалася конструктивістською риторикою про єдину національну ідентичність для усіх етнічних спільнот країни. Проблеми з реалізацією цієї стратегії полягають у такому:

1. Явне перебільшення поліетнічності соціуму, який живе в Україні і в якому споріднені між собою східні слов'яни складають близько 95%⁶⁶, що тягне за собою ігнорування етноядерного характеру суспільства, того факту, що 77,8% в ньому складають етнічні українці, чий фактичний статус національної більшості не унормований Конституцією держави.

2. Гіперболізація поліетнічності тягне за собою ігнорування етноядерного характеру історичного процесу на теренах України, у т.ч. історії руху до незалежності і державності.

5. Зосередженість державної етнонаціональної політики переважно на проблемах мовного та культурного відродження національних меншин без належної уваги до адекватних проблем національної більшості (як приклад – мовне законодавство, яке консервує нинішній стан русифікації етнічних українців),

Суперечливість процесу націотворення значною мірою зумовлена тим, що державі досі не вдалося вирішити проблему солідаризації суспільства. Це впадає в око і громадянам – 68% вважає, що чинна влада зовсім не вирішує або вирішує лише для видимості проблеми зміцнення загальноукраїнської єдності. Найбільш виразно ілюструється брак національної солідарності недовірою населення до влади, до її здатності виконувати регулюючу функцію щодо суспільства. Велика група населення (38,6%) переконана, що провідну роль у житті суспільства упродовж років незалежності

⁶⁵ Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 2: Таблиці і графіки / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К. : Ін-т соціології, 2011. – 480 с.

⁶⁶ Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2011 року / За ред. О.Г.Осавуленка. – К, 2003. – С. 14.

відіграє «мафія і злочинний світ», що політичні лідери нездатні ефективно керувати країною (49,1%)⁶⁷. Глибока недовіра населення до владно-правових інститутів, соціальний песимізм, депресивні настрої капсулюють індивідуумів на рівні сім'ї та родичів (станом на 2010 р. найвищий рівень довіри – 4.6 бали із 5 можливих), професійного середовища (довіра колегам – 3.5), компенсаторних (церкві та духовенству – 3.5), мікрокосму найближчого оточення (сусідам – 3.4), хоча доволі високою є і довіра до співвітчизників – 3.4⁶⁸.

Пріоритетними напрямками роботи державних механізмів у сфері націотворення слід визнати такі:

1. Закріплення у Конституції, у Концепції (Основних засадах) державної етнонаціональної політики (досі не ухваленою Верховною Радою), поняття «національна більшість» як правове унормування етноядерного характеру української поліетнічної нації.

2. Вдосконалення структури механізмів державного етнополітичного менеджменту, чіткіше розмежування їхніх функцій і повноважень відповідно до ієрархічного статусу.

3. Запровадження у свідомість усіх етнічних сегментів суспільства переконання про єдність їхнього історичного шляху.

4. Узгодити бюджети фінансування програм, спрямованих на зміцнення мовно-культурної ідентичності етнічних спільнот, з реальними потребами кожної з них.

5. Активізація взаємодії і співпраці між державою, громадськими організаціями національної більшості (ГОНБ) і громадськими організаціями національних меншин (ГОНМ).

6. Регулювання імміграційного потоку шляхом його планування.

7. Активна державна реакція на результати наукового і громадського моніторингу етнополітичної ситуації в Україні з метою запобігання конфліктам на етнічному ґрунті, оперативного реагу-

⁶⁷ Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2012. – С. 536

⁶⁸ Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. – Т. 2. Результати національних моніторингових опитувань 1992–2011 років / За ред. В. Ворони, М. Шульги – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 52.

вання на факти дискримінації громадян за етнічною ознакою, проявів ксенофобії та антисемітизму.

9. Забезпечення представництва національних меншин в органах влади. Зокрема, можна було б законодавчо зобов'язати політичні партії та блоки, що беруть участь у виборчому процесі, виділяти у своїх виборчих списках обов'язкову квоту для представників національних меншин.

Найближчими кроками держави із сприяння солідаризації суспільства мають бути:

- реалізація суспільних очікувань у соціально-економічній сфері;

- упорядкування і українізація національного інформаційного простору, створення громадських засобів інформації, незалежних від приватного бізнесу і втручання держави; перегляд Закону України «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України» та відповідних нормативно-правових актів;

- у російськомовних регіонах – сприяння переходу від регіональної одномовності до індивідуальної двомовності громадян;

Запропоновані кроки, на нашу думку, посилили б інтеграціоністський характер етнонаціональної і загалом внутрішньої політики держави і забезпечили б успіх стратегії націотворення.

4.6. Забезпечення духовних і культурних потреб суспільства

За культурно-ментальними характеристиками українське суспільство не дійшло стану однорідності, однаковості. З урахуванням темпорального чинника в його етосі проявляються дві тенденції – модернізаційна та консервативна, суміш яких у перспективі може дати нову культурно-ментальну якість.

Приблизно до 2000 р. у свідомості громадян України постійно зростала вага матеріалістичних цінностей, а прихильників посперіалістичних цінностей («цінностей самореалізації») було тільки приблизно півтора відсотка. При цьому парадоксальним чином на 2012 р. у суспільстві однозначно і скоріше не сприймають нову систему цінностей близько половини населення, а однозначно і скоріше сприймають трохи більше його чверті. Тобто, суспільство скоріше вимушено пристосовується до нової ціннісної системи.

Рівень моральності суспільства адекватно відповідає рівню його демократичності. Від політиків суспільство очікує, щоб вони були чесними, справедливими, добропорядними насправді, являли собою взірць морально налаштованих життєвих практик. Натомість вплив поведінки нинішнього політичного істеблїшменту на загальну моральну ситуацію в Україні слід визнати переважно негативним. При цьому потрібно брати до уваги і той величезний потенціал відчуження, що нагромадився у стосунках народу і влади за радянських часів.

Головним рушієм прогресивного розвитку є змагальність. Однак, за умов ціннісно-культурного вакууму вона перероджується на культ індивідуального або групового егоїзму, що підтверджується поведінкою вітчизняного політику. Набуття вітчизняним політичним класом нової якості потребує запровадження у практику зустрічей представників різних політичних сил з метою пошуку згоди і ціннісного консенсусу стосовно розгляду актуальних проблем сучасного життя; ініціювання пошуку і апробація ціннісно-ідеологічних платформ, здатних реально консолідувати сучасне українське суспільство; організації постійного «лікнепу» з етики та методології діалогу для тих, хто має справу з організацією політичних; підвищення етичної грамотності публічних політиків України та їхніх команд; піднесення рівня викладання етики у вищих та середніх навчальних закладах.

Дається взнаки феномен так званої екзогенної зональності – тяжіння різних регіонів країни до різних закордонних політичних та/чи культурних центрів. Внаслідок цього на українських теренах історично спостерігається кілька культурних зон з ярко вираженим зовнішнім впливом.

Проявляють себе різні можливості доступу до певних каналів комунікації і споживанні культурних благ. Зокрема, це стосується так званого «цифрового поділу»⁶⁹. У 2010 році 54,7 % населення України не вмїло і ніколи не користувалося комп'ютером, вмїли й іноді користувалися 29,5 %, а постійно користувалися

⁶⁹ Проблема «цифрового поділу» дедалі частіше обговорюється як на міжнародному рівні, так і в окремих країнах. Див., зокрема, доповідь Депараменту торгівлі США щодо цієї проблеми // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/net2/falling.html> та прийняту в липні 2000 р. на саміті G8 на о. Окінава "Хартію глобальної інформаційної спільноти" // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.iis.ru/events/okinawa/charter.ru.html>

лише 15,2 % населення. 59,8% опитаних ніколи не користувалися Інтернетом і не мали потреби в цьому.

Можна окреслити кілька напрямків державної політики в сфері культури: перегляд і удосконалення наявного законодавства в сфері культури в напрямку політики соціального залучення та налагодження міжрегіонального діалогу; реалізація наявних та прийняття нових цільових програм в сфері культури; створення мережі культурних агенцій для надання підтримки новим культурним ініціативам.

Культурний процес в українському суспільстві вбирає в себе, з одного боку, прагнення етнічних спільнот до свого мовного та культурного відродження, а з другого боку, їх взаємну культурну адаптацію, що відбувається під потужним впливом двох культурних хвиль – із Росії та із західних країн.

За роки незалежності України структура, параметри та зміст освіти, у т. ч. професійної, зазнали суттєвих змін, а управління освітою позбулося жорсткого державного пресингу. Усталилася структура вітчизняної освіти – дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура, самоосвіта.

Система вищої освіти України сьогодні перебуває у стані активного реформування відповідно до вимог Болонської декларації, прийнятої в 1999 році ректорами 29 європейських держав і підписаної в 2005 році в Бергені міністром освіти України. Один із ключових напрямів реалізації Державної національної програми «Освіта. Україна XXI сторіччя» – гуманізація освіти, згідно з якою людина постає найвищою соціальною цінністю.

Вирішення проблеми освіти полягає не тільки у її наданні якомога більшому сегменту, а й у підготовці фахівців, спроможних увійти у виробничі галузі економіки. Названа проблема стає загальноосвітовою у зв'язку з розповсюдженням стилю життя, який отримав назву «лайт-цивілізація», тобто життя тобто життя без особливого напруження зусиль, у гламуризованій формі*.

* Наприклад, станом на 2012 р. у Великобританії попит на здобуття освіти стиліста і візажиста порівняно з попитом на професію будівельника перевищував вакансії у 13 разів, а попит на освіту журналіста і піарника перевищував попит на інженерні спеціальності у 2,6 раза. І це при тому, що робітники-електрики і будівельники одержують у 3,6 раза більшу заробітну плату, ніж, наприклад, спортивні адміністратори, а заробітна плата інженерів-електриків і помічників машиніста є в 1,5 раза вищою, ніж у журналістів і редакторів.

Протягом кількох останніх років в Україні основна дискусія щодо подальшої долі вищої освіти відбувається навколо проблеми надання автономії вищим навчальним закладам – проблеми, яку оцінюють як центральну для реформування всієї системи вищої освіти України⁷⁰. Зокрема, одне з досі не вирішених питань посилення автономності навчальних закладів – право навчати студентів за програмами, затвердженими самими вишами, а не міністерством.

Інша проблема в організації освіти – встановлення меж студентського самоврядування. Студентські «парламенти» слід удосконалювати, зокрема і юридично, шукати для них гідного фінансування й підтримувати в роботі. Паралельно слід підтримувати іншу форму самоуправління молоді – самодіяльність (мистецька, спортивна та інша). Сьогодні вона спорадично культивується в багатьох вишах у формі наукових товариств, гуртків, об'єднань за інтересами. Управління в таких організаціях далеке від бюрократії, вони здебільшого позбавлені фінансових зацікавлень, а тому розвивають безкорисливу кооперацію, взаємопідтримку учасників.

Інша проблема – корумпованість освітньої галузі, яка чи не найбільше аморалізує суспільство, оскільки суб'єктами корупційних відносин в державі є абсолютна більшість населення, причому на очах дітей та юнацтва.

Забезпечити системність реформ у галузі вітчизняної освіти був покликаний Указ Президента України № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». Проте у ньому про перераховані проблеми галузі йдеться лише побіжно. Декларативний характер цього документа схиляє до думки, що його основні положення так і не будуть реалізовані.

Подальше реформування освіти в Україні має базуватись на державно-регіональному підході, виходячи із оптимального визначення балансу необхідної мережі закладів освіти і моделей підготовки фахівців на регіональному рівні з наступним порівнянням цих пропозицій з відповідним потребами держави.

Для поетапного структурного реформування системи освіти необхідно:

⁷⁰ Докл. див. у: Волович В.І. Болонський процес і нова парадигма освіти в Україні / В.І.Волович // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 190.

- законодавчо гарантувати право закладів освіти щодо автономії у їхній фінансово-господарській діяльності, зокрема право розпоряджатися позабюджетними коштами;

- запровадити форми заохочення бізнесу до фінансування навчання студентів у ВНЗ за конкретними спеціальностями з подальшою перспективою залучення найкращих випускників до своїх підприємств;

- узаконити дієві механізми системи підвищення кваліфікації випускників як закордоном, так і безпосередньо на підприємствах;

- ліквідувати відомчу розпорошеність закладів вищої освіти, які фінансуються з державного бюджету;

- упорядкувати мережу професійно-технічних навчальних закладів та професійно-кваліфіковану структуру підготовки робітничих кадрів з урахуванням пропозицій регіонів і конкретних бізнесових структур;

- подолати кричущу відсталість матеріальної бази навчальних закладів.

Першочергові завдання держави в галузі освіти у загальному вигляді можна сформулювати так:

1. Надання громадянам рівних можливостей в отриманні освіти.

2. Збільшення державних витрат на освіту як фактор підйому національної економіки.

3. Подолання корупції у сфері освіти як вирішальний крок до конкурентоспроможної освіти.

4. Професійна і прискіплива переатестація ВНЗ, що масово постали в останні роки, як засіб боротьби з профанацією вищої освіти в Україні.

5. Ліквідація підпільних центрів з виготовлення та продажу фіктивних дипломів про вищу освіту (та інших документів) і масової системи з торгівлі студентськими науковими та контрольними роботами (реферати, контрольні, семестрові, курсові, дипломні) як чинників підриву національної безпеки України.

6. Перегляд практики держзамовлення в освіті «всліпу», коли ВНЗ готують кадри, котрі у переважній більшості будуть працевлаштовуватися не за своїм фахом; постійний моніторинг попиту і пропозиції на ринку праці з урахуванням середньострокових і довгострокових перспектив.

7. Курс на соціальну орієнтацію навчального процесу у школах та ВНЗ.

8. Забезпечення постійного процесу підвищення кваліфікації (не формальної, а реальної) вчителів та викладачів з урахуванням поточних реалій.

9. Забезпечення мобільності професійної вищої освіти (як локомотива національної економіки) шляхом зміцнення зв'язків між ВНЗ та підприємствами; відродження професійно-технічної освіти.

10. Запровадження принципів «довічного» навчання (досвід Фінляндії та інших Скандинавських країн, США).

11. Створення дієвої системи моніторингу якості освіти.

12. Зупинити відтік найталановитіших молодих наукових кадрів з України шляхом організації сучасних і ефективних програм для аспірантів, поліпшення наукової інфраструктури і впровадження ефективних систем довгострокового кредитування для отримання прибутків від наукових відкриттів.

Ставлення до держави з боку молодих фахівців визначається першою чергою її сприянням щодо працевлаштування. Держава на законодавчому рівні опікується випусниками бюджетної сфери. В Україні прийнято закони «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про зайнятість населення», «Про вищу освіту», Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання роботодавцям дотації для забезпечення молоді першим робочим місцем» від 19 березня 2008 року. Важливим органом є Державна служба зайнятості України. З одного боку, зусилля держави привели до зменшення кількості зареєстрованих безробітних випусників вишів у 2012 р. майже втричі порівняно з 1999 р. В той же час, держава не може забезпечити належну оплату праці й умови роботи молодого спеціаліста. Залишається поки що не вирішеною проблема відірваності вишівської підготовки від реальних потреб виробничої сфери, що призводить до невідповідності фахового рівня випусника запитам роботодавців.

Було б несправедливим звинувачувати державу у повній байдужості до долі випусників вишів. Однак загалом законодавчий рівень вирішення проблеми виявляється малоефективним внаслідок недостатнього державного контролю за виконанням законів, а також низької ініціативності «знизу» від самих випусників вишів, котрі зіштовхуються з реальними проблемами працевлаштування та умов своєї роботи.

5. Держава і суспільство у пошуках консенсусу

5.1. Характер відносин між державою і суспільством

В еволюції взаємодії держави і суспільства в часи незалежності можна виділити наступні етапи, які, фактично, співпадають із термінами президентських каденцій.

Перший етап – домінування відкритих і діалогічних підходів **(1991–1994 рр.)** характеризувався запровадженням цілої низки популістських технологій, мета яких полягала в отриманні легітимності державної влади за рахунок використання різноманітних, і часто взаємовиключних, очікувань населення.

Другий етап – перехід до прагматичних та імітаційних підходів **(1995–2000 рр.)**, характеризувався помітним зсувом комунікаційних акцентів. Державна влада продовжувала політику соціального популізму, проте наголошувала, що українське суспільство потребує довгого шляху до інтеграції в цивілізований світ. Водночас держава сфокусувала зусилля на відновленні керованої вертикалі влади, стабілізації фінансово-економічної системи та нормалізації стосунків з глобальними акторами.

Третій етап – домінування консервативних та імітаційних підходів **(2000–2004 рр.)** пройшов під знаком активного втручання у внутрішні справи України з метою корекції зовнішньої і внутрішньої політики держави у бік більшої прихильності влади до євроатлантичного курсу.

Четвертий етап – перехід до популістських і монологічних підходів **(2005–2010 рр.)** пов'язаний із спробою розбудувати модель управління державою, яка б спиралася на безпосередню комунікацію з суспільством.

П'ятий етап – реставрація консервативних та імітаційних підходів **(2010 р. – по теперішній час)** характеризується зміцненням виконавчої вертикалі.

До безумовних позитивів діяльності держави суспільство вправі віднести збереження громадського, міжетнічного і міжконфесійного спокою; отримання формального визнання на міжнародній арені, спрощення перетинання громадянами України кордонів більшості держав світу; конституційне закріплення державності та її атрибутів; формування системи органів державної

влади, державного управління та місцевого самоврядування; формування політичної системи та нормативно-правове закріплення правил її функціонування; впровадження ринкової економіки та формування підприємницького середовища.

Проте, зазначені позитиви не відповідають загальному рівню суспільних очікувань, свідченням чому є високий рівень недовіри до усіх інститутів держави при, навпаки, зростанні рівня довіри до міжнародних інстанцій – ООН, Європарламенту, Європейського суду з прав людини. Причому ця довіра є навіть вищою, ніж у деяких країнах, які є членами ЄС. Фактично, ситуація наближається до такого стану речей, який у політології визначається як «втрата народу».

Правляча верства являє собою «нову номенклатуру», яка досить стійко відтворюється за феодально-становим (мало не спадковим) зразком. Але суспільство найбільше дратує те, що нова соціальна верства блокує модернізацію країни. Не сприяє нормалізації консенсусних відносин і побутова візуалізація значної соціальної поляризації. В більшості міст України динамічно розвивається лише та інфраструктура, яка обслуговує еліти, і стрімко руйнується інфраструктура підтримки соціальних низів (жеки, лікарні, школи). У міському ландшафті співіснують відгороджені елітні неонові «мегаполіси» і погано освітлені квартали «соціального гетто». Значну частину громадськості деморалізує радикальний перегляд оцінок ролі злочинності в житті суспільства і функціонуванні держави. Фактично, переборено протиставлення злочинності й моральності, оскільки злочинний світ залишається одним із небагатьох діючих соціальних ліфтів, які дозволяють молоді у своїх фантазіях прорватися до еталонної якості життя.

З точки зору вітчизняного суспільства, діалог із державою є необхідним, проте він малоімовірний через низку причин:

1. неготовність до нього з боку правлячих еліт (низька мотивація);
2. невіра в нього з боку суспільства (втрачений соціальний капітал довіри);
3. величезні соціокультурні відмінності між представниками правлячих еліт та більшістю суспільства (втрата спільних семантичного і аксіологічного просторів).

Держава та правлячі еліти розглядають консенсусно-компромісну модель взаємодії із суспільством переважно як політичну технологію, яку слід застосовувати адресно і локально під час виборчих кампаній або політичних криз. У свою чергу переважна більшість громадян України компромісними вважають лише такі взаємовідносини, які покращують їх стандарти споживання. Таким чином, ця модель відносин використовується лише для розв'язання тактичних завдань і не застосовується при формуванні загальної стратегії розвитку країни.

Державі слід розглядати консенсусно-компромісні відносини із суспільством як важливе джерело самозбереження, бо систематичне ігнорування нею базових і екзистенційних потреб громадян, суспільних груп та суспільства в цілому може мати вкрай негативні наслідки – ігнорування громадянами держави, її окремих інституцій та норм регламентації. У цій ситуації люди почнуть шукати підтримку в різноманітних групах – родинних, територіальних, етнічних, релігійних, мовних, навіть мафіозних і т. п.

Аби унеможливити сценарій силового протистояння з суспільством, держава має активізувати зусилля по налагодженню цивілізованого, системного і змістовного діалогу з населенням країни та впровадженню механізмів впливу громадськості на формування стратегії державного розвитку. Ця діяльність передбачатиме наступні напрями роботи та заходи:

1. Активізація зусиль держави по формуванню засад етичного кодексу правлячої еліти.

2. Інституційне вдосконалення системи державного управління та місцевого самоврядування, надання йому характеру, зрозумілого для населення.

3. Корекція соціальної структури суспільства та соціально-демографічної політики шляхом зменшення соціальної поляризації та збільшення «середнього класу».

4. Активізація співпраці з громадськими організаціями, розширення прав Громадських рад при державних і місцевих органах влади.

5. Створення умов для незалежної роботи ЗМІ та позитивне реагування на їх діяльність.

6. Підтримка академічних та прикладних досліджень проблем взаємодії держави і суспільства.

7. Робота по підвищенню рівня політичної культури населення та формуванню відповідних політичних традицій.

8. Активізація практики застосування механізмів прямої демократії.

5.2. Проблемні питання взаємодії влади та інститутцій громадянського суспільства

Суспільно-політична роль інститутцій громадянського суспільства, насамперед громадських об'єднань (ГО), була формально визнана майже одразу після здобуття Україною незалежності законом «Про об'єднання громадян» (1992 р.). Україна, з одного боку, наближалася до європейського досвіду, але, з другого боку, часто просто калькувала його без адаптації до місцевих реалій. Спроба змінити парадигму взаємодії громадянського суспільства і держави яскраво відобразилась, передусім, у нормативно-правовому полі. Серед знакових рішень з цих питань варто згадати, насамперед, Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» (2002 р.), Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (2003 р.), Указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (2004 р.), постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (2004 р.), «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» (2008 р.), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» (2007 р.). У 2010 році постановою Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 р. № 996 було оновлено засади проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю, а також діяльності громадських рад при органах виконавчої влади. Прийнятий у 2011 р. Закон України «Про доступ до публічної інформації» суттєво розширив доступ громадян та їх об'єднань до суспільно важливої інформації. У 2012 році новий Закон України «Про громадські об'єднання» спростив засади діяльності громадських організацій та спілок, а також конкре-

тизував їх права на участь в управлінні державними справами. У тому ж році на заміну вищезгаданої урядової Концепції Президентом України було схвалено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства.

Аналіз українського законодавства дозволяє стверджувати, що формально існує достатньо широкий арсенал механізмів взаємодії держави та громадських об'єднань. Приміром, громадяни, суб'єкти господарювання, їх об'єднання, наукові установи можуть брати участь в обговоренні проектів регуляторних актів⁷¹. Вони також мають право ініціювати організацію органами виконавчої влади консультацій з громадськістю через спеціальний урядовий сайт (<http://civic.kmu.gov.ua>); входити до складу громадських рад, що створюються при центральних і місцевих органах виконавчої влади; проводити громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади⁷².

Процес інституціоналізації взаємодії органів виконавчої влади та ГО ще далекий від подолання її формалізації. Наприклад, не зважаючи на достатньо велику кількість консультацій з громадськістю, що проводяться органами виконавчої влади (протягом 2012 – першої половини 2013 року проведено близько 5600 таких консультацій), відповідна робота багатьох органів залишається несистемною та формальною. З іншого боку, пропозиції щодо консультації надходять від незначної кількості ГО або не надходять взагалі. Крім того, якість пропозицій та зауважень від них часто є недостатньо високою, що демотивує представників органів виконавчої влади. Навпаки, для представників ГО демотивуючим чинником є неможливість отримати адекватну інформацію про результати розгляду їх пропозицій (лише 10 % органів виконавчої влади забезпечують розміщення звітної інформації про проведення консультацій із зазначенням відомостей про врахування або неврахування пропозицій та причин неврахування).

⁷¹ Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.

⁷² Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

Недостатньо ефективною є і робота громадських рад при органах виконавчої влади. Протягом 2012 року більше ніж третина таких рад обговорила лише 1–3 проекти нормативно-правових актів, при цьому 10 % громадських рад не обговорили жодного проекту акта⁷³. За майже п'ять років існування механізму громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади повністю завершено лише 26 таких експертиз⁷⁴.

Можна окреслити наступне коло проблем, що впливають на низьку ефективність взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства:

1. Проблеми, пов'язані з недосконалістю нормативно-правового забезпечення, насамперед з питань залучення ГО до формування та реалізації державної політики.

2. Проблеми, що стосуються інституційної спроможності органів виконавчої влади. У цьому контексті важливо звернути увагу на не завжди належне структурне забезпечення органів виконавчої влади, насамперед, на відсутність майже у третині з них спеціальних структурних підрозділів, на плінність кадрів, недостатній рівень професійної підготовки державних службовців, наукової та методичної підтримки.

3. Проблеми, що стосуються інституційної спроможності інституцій громадянського суспільства. Насамперед йдеться про їх відносну «слабкість» у фінансовому і чисельному відношенні.

Для вирішення цих проблем пропонується: по-перше, удосконалити чинну нормативно-правову базу, зокрема, уніфікувати підходи до проведення консультацій у різних нормативно-правових актах, уточнити перелік питань, щодо яких органи зобов'язані проводити консультації, передбачити правові наслідки за недотримання порядку проведення консультацій. У перспективі доцільною є розробка комплексного Закону України з цих питань;

⁷³ Інформація про формування і діяльність громадських рад при органах виконавчої влади та їх взаємодію з Урядом, підготовлена Секретаріатом Кабінету Міністрів для Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/1463

⁷⁴ Реєстр громадських експертиз діяльності органів виконавчої влади // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/civex/lst/7

по-друге, звернути увагу на європейський досвід в частині принципів і процедур взаємодії держави з ГО; по-третє, консолідувати розпорошену на сьогодні систему навчання та підвищення кваліфікації працівників органів виконавчої влади з питань взаємодії з громадськістю.

Держава також має сприяти вирішенню окремих проблем, що стосуються інституційної спроможності громадського сектору. Зокрема, важливо створити ефективну модель фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства. Крім того, необхідно посилити співпрацю з ГО в частині проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо законодавства, на яке вони можуть покладатися.

Ряд проблем має бути подолано громадським сектором. По-перше, йдеться про переорієнтацію діяльності інститутів громадянського суспільства на захист та реалізацію безпосередніх інтересів громадян, а не міжнародних донорів. По-друге, важливо поширювати кращий досвід діяльності ГО, виробити певні «стандарти» доброчесності, запровадити інструменти прозорості діяльності, поглибити внутрішній діалог у громадському секторі.

Варто усвідомлювати, що подолання проблем в одному секторі без такого ж прогресу в іншому не призведе до суттєвого удосконалення взаємодії. Тому більш ефективною альтернативою розвитку подій є синхронізація зусиль обох суб'єктів взаємодії. Проблемні питання, що ускладнюють взаємодію, мають бути об'єктивно оцінені та стати предметом дискусії в обох секторах. У результаті важливо виробити спільні засади консолідації зусиль виконавчої влади та громадянського суспільства, що можуть бути зафіксовані у стратегічному документі (наприклад, меморандумі), який не матиме нормативного характеру, але демонструватиме політичну волю з боку керівництва держави та готовність до діалогу з боку провідних інститутів громадянського суспільства.

Висновки

Якщо погодитися з визначенням нинішнього суспільно-політичного ладу на євразійській частині пострадянського простору поняттям «новий феодалізм», то підданська (слухняна) поведінка населення може виглядати цілком природною, органічною для нинішнього етапу. Органічність такої моделі відносин може обґрунтуватися також інерцією радянського періоду, коли владна вертикаль також була побудована по суті по-феодальному, на васально-ієрархічних засадах. За всієї зручності такої моделі для правлячого класу, її консервування несе у майбутньому більше проблем, ніж вигоди.

Нинішнє українське суспільство не погодиться надовго залишатися у «новому феодалізмі» і навіть миритися з рудиментами попереднього «радянського феодалізму» в силу незворотності тенденцій, що спостерігається у його економічній і соціальній сферах:

- низька конкурентоспроможність української продукції ставить бізнес перед необхідністю технологічного оновлення виробництва, що неминуче покличе до життя соціальні сегменти з інтернальною, самодостатньою свідомістю;

- накопичення маси професіоналів, спроможних здійснити нову «революцію менеджерів», замінивши біля штурвалу національного бізнесу вихідців із радянської компартійно-господарської номенклатури;

- дедалі більша відкритість національної економіки, яка веде до збільшення у суспільстві кількості бізнесменів, звиклих до правового характеру ринкових відносин;

- поступове збільшення сегменту, фінансово незалежного від держави, у т.ч. за рахунок заробітків за кордоном;

- розширюється інформативно-комунікативна сфера, що дає можливість громадянам здійснювати порівняння своїх умов життя з передовими суспільствами і висувати владі більш високі вимоги;

- зростає розрив між соціальними очікуваннями найбільш емоційно активного сегменту – молоді з реаліями ринку праці, що стимулює її політичну активність;

- зберігається вагомою частка суспільства, неспроможного за рахунок накопичень від заробітної плати вирішити житлові проблеми свої та/або своїх дітей і при цьому позбавлених шансів

вирішити ці проблеми за державний рахунок, що спричиняє соціальну апатію, яка може компенсуватися радикалізмом;

– зменшуються можливості працевлаштування в аграрному секторі суспільства при одночасному збереженні високого рівня безробіття у містах, чим збільшується протестний сегмент суспільства.

Підданська модель ґрунтується на добровільній політичній пасивності суспільства. Відзначенні обставини не дозволяють владі розраховувати на збереження такої добровільності у майбутньому. Іншою моделлю слухняного підкорення населення владі може бути тільки авторитарна або диктаторська, але їхнє утвердження може бути тільки силовим. Функціонування таких моделей в суспільній Україні маловірогідно з огляду на відсутність у владі достатніх ресурсів, в обмін на які суспільство могло б змиритися з такою моделлю.

Активістська модель, яка полягає в господарській, соціальній, політичній ініціативності громадян, в Україні перебуває у зародковому стані. У прямій залежності від зміцнення і поширення саме цієї моделі перебувають перспективи виходу України в наступному на рівень передових країн і на гідне місце у світі. Активістська модель є доволі незручною для управління суспільством, але тільки вона може компенсувати державі усі управлінські незручності таким збільшенням національних ресурсів, які дозволять їй бути рівноправним учасником у міжнародній системі.

Відомості про авторів

Андрійчук Тетяна Сергіївна – зав. сектору сприяння розвитку громадянського суспільства та взаємодії з об'єднаннями громадян Департаменту інформації та комунікації з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України

Балабан Ростислав Валерійович – к.політ. н., ст.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Бевз Тетяна Анатоліївна – д.і.н., гол.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Білошицький Сергій Володимирович – к.і.н., пров.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Брехаря Світлана Григорівна – к.політ.н., мол.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Бушанський Валентин Вікторович – д.політ.н., гол.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Гаджилова Ганна Олександрівна – к.філол.н., наук. співр. Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Горелов Микола Євгенович – к.і.н., пров. наук. співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Єрмоленко Анатолій Миколайович – д.філос.н., зав. відділу Інституту філософії НАН України

Дроздовський Дмитро Ігоревич – мол.наук.співр. Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Зеленько Галина Іванівна – д.політ.н., пров.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Зуйковська Аліна Альбертівна – к.політ.н., ст.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Калакура Олег Ярославович – д.політ.н., пров.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Кармазіна Марія Степанівна – д.політ.н., зав. відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Климов Валерій Володимирович – д.філос.н., пров.наук.співр. Інституту філософії НАН України

Ковалевський Владислав Олегович – к.політ.н., ст.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Кобець Роман Васильович – к.філос.н., наук. співр. Інституту філософії НАН України

Кононенко Наталія Володимирівна – к.політ.н., наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Кочан Наталія Іванівна – к.філос.н., пров.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Кочубей Лариса Олександрівна – д.політ.н., пров.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Кравченко Андрій Євгенович – к.філол.н., ст.наук.співр. Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Левенець Юрій Анатолійович – д.політ.н., академік НАН України (керівник проекту)

Лісничук Олесь Володимирович – к.політ.н., мол.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Майборода Олександр Микитович – д.і.н., в.о.директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Малахов Віктор Аронович – д.філос.н., пров. наук. співр. Інституту філософії НАН України

Мандебура-Нога Олеся Станіславівна – к.і.н., наук. співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Мачуський Валерій Валерійович – к.педагог.н., мол.н.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Михальченко Микола Іванович – член.-корр. НАН України, зав. відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Нога Геннадій Миколайович – к.філол.н., учений секретар Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Окша Наталія Вікторівна – зав. відділу комунікацій з громадськістю, заступник директора Департаменту інформації та комунікації з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України

Пахарєв Анатолій Дмитрович – д.політ.н., гол.наук.спір. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Перевезій Віталій Олександрович – к.і.н., учений секретар Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Римаренко Сергій Юрійович – д.політ.н., пров.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Рудич Фелікс Михайлович – д.філос.н., зав.відділу теоретичних і практичних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Рябчук Микола Юрійович – мол.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Саган Олександр Назарович – д.філос.н., пров.наук.співр. Інституту філософії НАН України

Сінченко Олексій Дмитрович – мол.наук.співр. Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Стадник Роксолана Ігорівна – начальник управління доступу до публічної інформації, заступник директора Департаменту інформації та комунікації з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України

Стоєцький Сергій Вікторович – к.політ.н., учений секретар Відділення історію філософії та права НАН України

Фадєєв Володимир Борисович – к.філос.н., зав.відділу
Інституту філософії НАН України

Шайгородський Юрій Жданович – д.політ.н., гол.
наук. співр. Інституту політичних і етнонаціональних дослід-
жень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Шевченко Олексій Костянтинович – д.філос.н.,
пров.наук.співр. Інституту політичних і етнонаціональних дос-
ліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Наукове видання

**ВЛАДА, СУСПІЛЬСТВО, ГРОМАДЯНИН:
ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Аналітична доповідь

Підписано до друку 30.12.2013 р. Формат 60x84/16 Папір офсетний.
Гарнітура Times Ум. друк арк. 3,72 Обл. вид. арк. 2,79
Тираж 300 прим. Зам № 794

Віддруковано ПП Лисенко М. М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 26 В
Тел. (04631) 9-09-95, (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.